

Deset
pojmov o
**planinskem
gospodarstvu**

Dialog o volku –
krepitev pastirskih
mrež v Alpah

CIPRA
ŽIVETI
V ALPAH

Deset pojmov o planinskem gospodarstvu /
Die Almwirtschaft in zehn Begriffen / L'alpicoltura in dieci concetti /
L'économie pastorale en dix notions

Mednarodna komisija za varstvo Alp (CIPRA) je nevladna krovna organizacija z nacionalnimi odbori v vseh alpskih državah in predstavlja več kot sto društev in organizacij iz sedmih alpskih držav. Zavzema se za trajnostni razvoj na območju Alp, ohranjanje naravne in kulturne dediščine ter regionalne raznovrstnosti kot tudi za reševanje skupnih problemov v alpskem prostoru.

Kolofon

Založnik: CIPRA International

Uredništvo: Manon Wallenberger, Michael Gams (odgovorni), Sophie V. Mahlkecht

Avtorji in avtorice: Guillaume Lebaudy, Laura Fossati, Radharani Pernarčič, Werner Bätzing

Prevodi: Carlo Gubetti, Claudio Tugnoli, Eva-Maria Cattoen, IntrAlp, Janko Jemec, Maria Nievoll, Nataša Leskovic-Uršič, Nataša Logar, Peter Senizza, Špela Kutin

Lektoriranje: Carlo Gubetti, Guillaume Lebaudy, Laura Fossati, Maja Kogovšek, Manon Wallenberger, Michael Gams, Sophie V. Mahlkecht, Werner Bätzing, Nina Pirc

Postavitev in oblikovanje: Jenni Kuck

Uvod	6
Uvodna beseda: temeljni pojmi s področja planinskega gospodarstva na območju Alp	7
<u>1</u> Planšarstvo <i>Almwirtschaft / Alpicoltura / Économie pastorale</i>	8
<u>2</u> Planinska paša <i>Beweidung / Alpeggiare / Alper</i>	14
<u>3</u> Pašništvo <i>Alm / Pascolare / Pâturer</i>	20
<u>4</u> Biti Pastir_ica <i>Hirti:in sein / Fare il pastore / la pastora / Faire le berger/la bergère</i>	26
<u>5</u> Znanje <i>Erfahrungswissen / Saperi / Savoir</i>	32
<u>6</u> Bivanje <i>Almgebäude / Abitare / Habiter</i>	38
<u>7</u> Sobivanje <i>Ko-Existenz / Coabitare / Co-habiter</i>	44
<u>8</u> Udomačitev <i>Domestizierung / Domesticare / Domestiquer</i>	50
<u>9</u> Transhumanca <i>Transhumanz oder Wanderschäferei / Transumare / Transumer</i>	56
<u>10</u> Proizvodnja <i>Produktion / Produire / Produire</i>	62
Avtorja in avtorici	68
Ključne besede	70
Viri in literatura	72

O projektu

Ta priročnik je izšel v okviru projekta »**Dialog o volku – krepitev pastirskih mrež v Alpah**« in je namenjen spodbujanju izmenjave znanja med pastirji na območju Alp prek nacionalnih in jezikovnih meja.

Pašništvo v Alpah je bistvenega pomena za ohranjanje edinstvene kulturne krajine in biotske raznovrstnosti. Vrnitev volkov je le eden od številnih izzivov za pastirje_ice: ukrepi za zaščito črede, spodbujanje biotske raznovrstnosti in izobraževalno delo za preprečevanje konfliktov z drugimi uporabniki_cami alpskega prostora. Za obvladovanje teh izzivov je potreben prenos znanja med pastirji_cami iz različnih alpskih držav. Publikacija, ki je izšla v štirih alpskih jezikih: nemščini, francoščini, italijanščini in slovenščini, naj bi bila podlaga za to, saj povzema pomembne izraze v zvezi s pastirstvom z vidika različnih jezikovnih regij in alpskih držav. Projektna skupina je preizkusila tudi modul za nadaljnje izobraževanje pastirjev ter organizirala različne delavnice in priložnosti za izmenjavo izkušenj ljudi iz tega sektorja.

Projekt je potekal od oktobra 2022 do oktobra 2024 financirali pa so ga Nemško zvezno ministrstvo za okolje, varstvo narave, jedrsko varnost in varstvo potrošnikov (BMUV), Fundacija Payne-Smith, Unaterra in Fundacija Temperatio.

Temeljni pojmi s področja planinskega gospodarstva na območju Alp

Mednarodna komisija za varstvo Alp (CIPRA) je 21. in 22. aprila 2023 v kraju Illnau v Švici in Schaanu v Lihtenštajnu organizirala tri delavnice, na katerih je približno 20 udeležencev in udeleženk pripravilo koncept pričujočega priročnika, posvečenega planinskemu gospodarstvu na območju Alp. Delavnic so se udeležili pastirji in pastirice, rejci in rejke, tehniki in tehnice ter znanstveniki in znanstvenice iz Avstrije, Francije, Italije, Nemčije, Slovenije in Švice. Izhodiščno vprašanje skupne razprave je bilo, kateri so temeljni pojmi oz. koncepti, ki so neposredno vezani na področje planinskega gospodarstva v alpskem prostoru. Na delavnicah je bil najprej opravljen izbor 50 pojmov in besednih zvez, katerih pomen in uporabo so komentirali sodelujoči, nato pa je bil pripravljen še ožji nabor desetih izrazov, ki so utemeljeni in dokumentirani v pričujoči publikaciji.

Primerjati, preveriti, razumeti

Namen je bil raziskati izbrane pojme in pojasniti njihove različne pomenne, ki se pojavljajo v Avstriji, Franciji, Italiji, Nemčiji, Sloveniji in Švici. Pri tem ne gre toliko za to, da bi pojmi imeli isti pomen, temveč želi priročnik prikazati različne koncepte in bogate izkušnje, ki jih pastirji in pastirice ter drugi deležniki na področju planinskega gospodarstva uporabljajo pri obvladovanju svojih težav.

Priročnik tudi nima ambicije postati normativni dokument, kot je slovar ali enciklopedija; namen prispevkov štirih avtorjev in avtoric ter strokovnjakov in strokovnjakinj s tega področja je predvsem odpreti nove razvojne možnosti za soočanje z aktualnimi izzivi alpskega planinskega gospodarstva. Priročnik je namenjen predvsem pastirjem in pastiricam oziroma vsem, ki delujejo na področju planinskega gospodarstva v alpskem prostoru, seveda pa tudi širši javnosti, ki želi natančneje spoznati kulturo in zgodovino pastirstva in njegovo vlogo v današnjem času.

Guillaume Lebaudy

1

Planšarstvo

Za nov odnos do Zemlje?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Trava

Do petdesetih let 20. stoletja so bile alpske skupnosti agropastirske družbe, ki so živele od živinorejskih proizvodov. Imele so solidno kolektivno organizacijo, ki je temeljila na osnovni dediščini Alp, travi, ki so jo upravljali glede na letne čase. Poleg pridelave krme za živino v zimskem času, je ta način upravljanja spodbujal premikanje čred ovc, goveda in koz iz dolin na visokogorske pašnike oziroma sezonske selitve na bolj ali manj velike razdalje (transhumanca).

Storitve

Za koriščenje planinskih pašnikov so bile vzpostavljene različne oblike lastništva in upravljanja, ki so jih v 70. letih prejšnjega stoletja poenostavili (→ glej pašništvo). Obenem so bile javno priznane storitve, ki jih pašna živinoreja zagotavlja družbi; med drugim varstvo naravnega okolja, tal in krajine, upravljanje in vzdrževanje gorskih območij, zagotavljanje vizualne privlačnosti ozemlja samega, tudi v turističnem smislu. Zaradi vseh teh družbenih koristi pašništvo po eni strani pridobiva na vrednosti v naravni in kulturni dediščini, kljub temu da se produktivno poslanstvo te dejavnosti pomika v ozadje.

Prilagodljivost

Zaradi učinkov podnebnih sprememb so se alpski pastirji in pastirice znašli pred novimi izzivi, pri katerih lahko njihova sposobnost prilagaja-

Zatič: predmet, ki je simbol alpske agropastirske civilizacije. Ta ključ za seno so uporabljali za napenjanje konopljinih vrvi, ki so jih uporabljali za privezovanje velikih mrež, v katerih so alpski kmetje prevažali pokošeno seno.

nja, njihove izkušnje pri obvladovanju negotovosti ter njihova tehnična in kulturna fleksibilnost ponudijo rešitve za nastale krize. Ekstenzivna paša na visokogorskem travinju lahko na primer veže več ton ogljika na hektar.

Pastirji_ice so razvili veščine, ki jim omogočajo izkoristiti obrobna območja, ki sicer veljajo za neproduktivna. Z odmikom od tehnicistične in produktivistične paradigme, ki je v veliki meri odgovorna za ekološko krizo in propad kmetij, lahko planšarstvo nedvomno začrta nov odnos do Zemlje.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

V nemškem jeziku za to obliko gospodarske dejavnosti ni knjižnega izraza. Zanj se hkrati uporabljata dva narečna izraza: v bavarskih narečjih, ki so razširjena na Zgornjem Bavarskem, celotnem območju Avstrije razen Predarlškega, Južnem Tirolskem in v nemških jezikovnih otokih v italijanskih Vzhodnih Alpah, sta to *Alm* (mn. *Almen*)/*Almwirtschaft*, medtem ko se izraza *Alp* (mn. *Alpen*)/*Alpwirtschaft* uporabljata v alemanskih narečjih, ki se na alpskem območju govorijo v celotni nemški Švici, Lihtenštajnu, na Predarlskem, v regiji Allgäu in na območju nemško govorečih otokov v italijanskih Zahodnih Alpah.¹

Naravnoprostorske razmere

Kot geološko mlado visokogorje imajo Alpe v višjih nadmorskih višinah obsežna območja z razmeroma uravnanim reliefom. V naravnem stanju so ta območja v spodnjem delu porasla z gozdom, v zgornjem pa z alpskimi travišči². Ker slednja (v nasprotju z gozdom) v obdobju ledenih dob v Alpah nikoli niso povsem izginila, se je največja biotska raznovrstnost v Alpah razvila prav na alpskih traviščih (in ne v gozdu).

Alpsko specifičen model kmetijstva

V Alpah se je razvil specifičen model kmetijstva: kmetijska zemljišča v dolini se uporabljajo predvsem za intenzivno poljedelstvo in pridelavo krme. Višje ležeča kmetijska zemljišča pa se poleti uporabljajo predvsem kot pašniki, pri čemer so se naravne pašne površine alpskih travišč zaradi krčenja gozdov že zgodaj znatno povečale.

Planinsko gospodarstvo – več kot gospodarski sistem

Planinsko gospodarstvo ni le pomemben gospodarski sistem, temveč je še vedno ključnega pomena za kulturno identiteto (tradicije, vrednote, vizije), kot tudi za ekologijo in podobo pokrajine (ohranjanje odprte in vrstno zelo bogate pokrajine). Zaradi tovrstne večnamenskosti se danes planinsko gospodarstvo bistveno razlikuje od vseh sodobnih oblik intenzivne kmetijske rabe, ki škodujejo ali uničujejo svoje naravne temelje.

Obseg in pomen

Planine zajemajo skoraj 30 % celotne površine Alp in le zaradi njihove rabe v kmetijske namene so bili dolinski predeli v predindustrijski dobi dobro izkoriščeni in gosto poseljeni. Planinsko gospodarstvo je zato najpomembnejši simbol s strani človeka močno zaznamovanega tradicionalnega alpskega prostora, ter njegove rabe (trajnega skrbnega gospodarjenja in nege).

- 1 Ker je množinski samostalnik *Alpen* (Alpe), ki se lahko nanaša na celotno gorovje ali pa le na visokogorske pašnike, v nasprotju z *Almen* (pašne planine) dvoumen, dejanski pravilni izraz *Alm-/Alpwirtschaft* pa zelo okoren, v pričujočem besedilu na pobudo Roberta Siegerja (1907) pri omembi teh pojavov na območju Alp v nemškem jeziku vedno uporabljamo izraza *Alm* (planina) in *Almwirtschaft* (planinsko gospodarstvo).
- 2 *Rasen* (travišče) je vegetacijsko-geografski strokovni izraz za to obliko rastlinja; če ljudje izkoriščajo travišča nad gozdno mejo, so to visokogorski pašniki (Bergmähder oz. Wildheuplanggen v bavarskem/alemanskem narečju).

Laura Fossati (Italija)

Spremembe

Po drugi svetovni vojni smo bili v Italiji priča začasemu sezonskemu izseljevanju, ki mu je sledilo obdobje industrijskega razvoja z novimi migracijskimi trendi. Vzpostavila se stabilnejša in trajnejša vrsta migracij, ki je najhuje prizadela najbolj obrobna območja v notranjosti države. Ti pojavi so spodbujali vse več mladih, da so zapustili alpske doline in se preselili v mesto. Selitev je pomenila konec garanja in trdega življenja na kmetih, možnost življenja v boljših družbenih in gospodarskih razmerah ter vključitev v tovarniški sistem, kar je pripeljalo do bistvenega preoblikovanja celotne agropastirske kulture, ki je bila do takrat tako rekoč nespremenjena. Skozi desetletja je bil pastirski poklic počasi, a neizprosno razvrednoten in je pristal na kulturnem in gospodarskem robu družbe. To še posebej velja za področje plačanih delavcev, ki so danes večinoma tujega izvora. Literature na to temo skoraj ni, redki razpoložljivi podatki o kakovosti življenja (večinoma intervjuji ali časopisni članki) razkrivajo vso krhkost njihovega stanja, za katerega je žal še vedno značilna ekonomska zaostalost in kulturna revščina, odsotnost pravnega priznanja in slaba poklicna izobrazba, izrazita odsotnost pogodbenih in plačnih pravic – razširjeno je delo na črno – ter visok odstotek odvisnosti in zlorabe alkohola, pogosto povezanih s socialno-vedenjskimi motnjami. Seveda ta slika ne predstavlja celotne panoge, kaže pa na to, da pastirski poklic še vedno ni priznan in tudi, da se pogloblja vrzel med podjetniškim/lastniškim svetom in svetom tistih, ki so pri slednjih zaposleni.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Trava

V Sloveniji so pašne planine najprej nastale tam, kjer so bile naravne planinske trate (ob zgornji gozdni meji), na naravnih gozdnih jasah ali z izsekavanjem. Najvišje planine so v slovenskih Alpah na zgornji gozdni meji (povprečno okoli 1700 m). Razvili so se stopenjski sistemi izmenjave košnje in paše na vaških travnikih, senožetih, v nižjih in visokih planinah, kar je narekovalo tudi vrsto živali.

Storitve

Planinsko pašništvo in planšarstvo sta tesno povezana (v pogovornem jeziku pa celo sopomenki), a ju strokovno ne moremo enačiti. Čeprav gre v obeh primerih za poletno pašo na planinskih pašnikih v visokogorju, je planinsko pašništvo ena od oblik selilnega pašništva, povezana z letnimi časi, planšarstvo pa vključuje tudi predelavo mleka.

V slovenskem prostoru težko govorimo o enotni situaciji. V množici lokalnih rešitev (skoraj vsaka vas ima svojo) se ponekod planinsko pašništvo opušča, drugje vztraja kot prežitek tradicije, nekje pa se ga podjetneje povezuje s kmečkim turizmom. Gorenjski muzej je kot del mednarodne Železne poti za ohranjanje tradicije sirarstva na bohinjskih planinah 2003 odprl turistično sirarsko pot. 2013 je bilo vključenih že 19 sirarn. Turizem se tako ne izključuje iz osnovne planšarske storitve in vsaj tam, kjer se pašništvo še izvaja, ima celo zelo pomembno vlogo.

2

Dežnik: omogoča, da je čreda nadzorovana tudi v slabem vremenu. V zadnjih desetih letih se je nevihtna aktivnost v Alpah močno povečala. Dežnik s svojim velikim razponom služi tudi kot senčnik, ki med opoldanskim počitkom varuje pred soncem.

Planinska paša

Katere so njene prednosti v boju s podnebnimi spremembami?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Dediščina

Leta 2022 je Švica Unesco predlagala uvrstitev planinske pašne sezone med nesnovno dediščino človeštva. To bi bilo pošteno, kajti če obstaja znanje, ki ga je treba prepoznati in zaščititi za upravljanje planinskih pašnikov in živali, ki se pasejo na teh velikih monumentalnih odprtih površinah, je to prav planinska paša. Nedvomno manj spektakularna in priljubljena kot sezonska selitev živine, je pa vseeno področje pomembnih izzivov v smislu alpskega gospodarstva, zaposlovanja, tipičnih pridelkov, krajinske dediščine, družbenih povezav s prebivalci alpskih dolin in širše.

Prakse

Izziv je tudi prepoznavanje znanja in veščin, ki jih hranijo pastirji_ice, in zagotoviti njihov prenos naprej. V Franciji je INRA v osemdesetih letih 20. stoletja izvedla pilotne raziskave o delu pastirja Andréja Leroya v regiji Hautes-Alpes. To je omogočilo razumevanje znanja in praks, ki se vsakodnevno uporabljajo za večmesečno upravljanje črede, razumevanje kompleksne logike in natančne organizacije planinske paše, ki jo vodi pastir_ica v dogovoru s tistimi, ki ga zaposlujejo.

Podnebne spremembe

Ta raziskava je nekaj let zatem, na pobudo nacionalnega parka Écrins, vodila do izuma inovativne metode »pastirske diagnoze«, ki omogoča

izvajanje pogodb o upravljanju ob upoštevanju vprašanj ohranjanja okolja ter živalskih in rastlinskih vrst, prisotnih na planini. Gre za predhodni pristop k sistemu »planine kot opazovalnice«, katerega cilj je razumeti vpliv podnebnih sprememb na gorske pašnike, predvideti njihove posledice na rastlinstvo in prilagoditi upravljanje čred novim nevarnostim (suša, pomanjkanje vode, spreminjanje rastlinskih dinamik).

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Najpomembnejša dejavnost

Paša je najpomembnejša dejavnost v okviru planinskega gospodarstva, saj se s predelavo mleka v sir, maslo ali sir Zieger³ ukvarjajo le na nekaterih planinah.

16

Ne prekomerna ne premajhna raba

Osrednja naloga pašništva je raba planinskih pašnikov, ki ne poškoduje ali uniči vrstne pestrosti pašniškega rastlinstva. Da bi to dosegli, je treba upoštevati naslednji strategiji:

- ▶ raba ne sme biti prekomerna (prevelika gostota živali, predolga raba), rastlinstvo se bo tako hitreje obnovilo;
- ▶ raba ne sme biti premajhna: če je njihovo število premajhno, živali selektivno pojedjo samo najboljše rastlinje, ki zato hitro izgine, na domestijo pa ga trde in grobe trave, pritlikavo grmičevje in drevje.

Ukrepi

Za reševanje obeh težav so bili že zgodaj sprejeti preventivni ukrepi, kar pomeni, da so bili natančno določeni začetek in konec izvajanja paše, število živali in sistematične menjave pašnikov. Ti ukrepi so bili praviloma učinkoviti.

Tragičnost opuščanja planin

Prepričanje, da kmetijska zemljišča v skupni rabi, kot so npr. planine, vsi udeleženci_ke prekomerno izkoriščajo, je ekonomska dogma, ki jo širi neoliberalizem, in je daleč od realnosti. Danes je vse bolj očitno, da so skupne planine pogosto uspešnejše od zasebnih, saj lažje upoštevajo lokalne izkušnje.

Današnje razmere

Zaradi močnih gospodarskih pritiskov, je danes veliko planin opuščanih. Pašniki se izkoriščajo premalo (širjenje zelene jelše, zelo škodljivo za podnebne spremembe) ali pa prekomerno (gnojenje zemljišč, uvajanje sodobnih pasem goveda, prevelika gostota živali). V obeh primerih je rezultat močan upad pestrosti rastlinstva, kar pa še dodatno pospešuje podnebne spremembe.

Laura Fossati (Italija)

Prilagodljivost

V zadnjih dvajsetih letih so imele podnebne spremembe močnejši vpliv ravno na najbolj krhke ekosisteme, kot so alpski, zaradi česar so ti ekosistemi bolj izpostavljeni nevarnosti naravnih katastrof. Povprečna temperatura v Alpah se je dvignila za 2,2 stopinje Celzija, kar je približno dvakrat več od svetovnega povprečja. Pašništvo spremlja razvoj človeške družbe že od neolitika in v tem času se je izkazalo za izjemno prilagodljivega, zaradi česar se je lahko hitro odzivalo na okoljske, družbene in politične izzive, na katere je naletelo na svoji poti. Danes predstavljajo glavni izziv posledice okoljskih sprememb.

17

Grožnje

Opustitev praks in običajev naših prednikov_ic in prednic pomeni večjo izpostavljenost tveganju. Pastirski svet nenehno živi pod grožnjo lastnega izumrtja in se v tem »izrednem« stanju še naprej razvija in vztraja. Razvoj množične urbane kulture – zaznamovane s hitrostjo in nebrzdano porabo dobrin, izkušenj in odnosov – je pripomogel, da je bila pastirska kultura – tradicionalno povezana s podobo počasnosti in harmonije z naravo, a hkrati odporna na vsa pravila in omejitve, ki jih nalaga življenje v skupnosti – vse bolj odrinjena na obrobje našega sveta.

Če čreda živali na paši še vedno ostaja prizor iz razglednice, drži tudi, da je sobivanje s svetom pastirjev_ic in pastirc skozi čas postalo bolj zapleteno in težje. Deloma je to trenje posledica poglobljanja družbenih in gospodarskih razlik v naših družbah ter povečanja razkoraka med proizvajalci in potrošniki. Pri tem se prvi pritožujejo nad pre nizkim ekonomskim priznanjem njihovih izdelkov, večina na drugi strani pa ne sprejema – ali si ne more privoščiti – da bi plačala več za tisto, kar potrebuje, in raje kupuje blago in izdelke, ki so v primerjavi z lokalno pridelanimi izdelki cenejši, četudi na škodo kakovosti in zaščite lokalnih dobavnih verig.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Dediščina

V slovenskem registru nesnovne kulturne dediščine najdemo štiri enote, povezane s planinskim pašništvom: planinska paša in predelava mleka, izdelovanje trničev in pisav, priprava bohinjskega Mohanta in skodlarstvo (t.j. tradicionalna obrt izdelovanja lesenih skodel za kritje streh). Slednja je v tesni povezavi s planšarsko arhitekturo. V njej se tako stikajo snovna dediščina, avtohtoni materiali in tradicionalna znanja (koče brez dimnikov in ognjevarna lesena ognjišča npr. temeljijo na starem védenju, da je les, posekan na določen dan ob določeni luni, negorljiv). Iz

planšarske poselitve lahko razbiramo tudi socialne strukture (hierarhija pastirskih stanov, ki se odraža le v odnosu do centralnega sirarskega objekta, priča o dokaj demokratičnem življenju staroselcev). Kljub vsemu v Seznamu registriranih enot žive kulturne dediščine izrazje, pastirske šege, večstopenjsko kolobarjenje košnje, itd. niso evidentirani.

Prakse

V Sloveniji se pastirsko znanje precej izgublja, saj pastirsko delo ni primerno ovrednoteno. Znanje, ki ostaja, se prenaša lokalno, preko vaške in pašne skupnosti, društev in združenj ali iz roda v rod, saj za pašo pogosto skrbijo kar družinski člani oz. »rekrutirana« mladež iz vasi (kot aktivne počitnice). Tudi ločnica med rejcem_ko in pastirjem_ico ni dovolj jasna: delo rejca_ke, pastirja_ice sirarja_ke (majerja_ce) in tistih, ki imajo živino ter zemljišče v lasti, se prekrivajo. Za organizacijsko logiko skrbijo posamezni rejci_ke ali pašne skupnosti. Čeprav razumevanje logike in organizacije planinske paše ohranjajo vsaj pašni redi, se morda še najbolj izgublja tista vrsta znanja, ki ga je mogoče pridobiti le z dolgotrajnim in rednim izvajanjem prakse: tj. akumulirano izkušnjsko znanje, bolj povezano s čuti in opazovanjem, kot pa s podatkovno-tehničnim védenjem.

Podnebne spremembe

Zaradi visoke nadmorske višine slovenskih planin so nenadna nihanja v temperaturi (toplotni obrat), slana in zgodnji jesenski sneg pogosti pojavi. S tem povezano znanje opazovanja je v oporo tudi pri razumevanju novih podnebnih sprememb. Tako za Kamniško Savinjske kot Julijske Alpe so značilni tudi slabi hidrološki pogoji: iznajdljivo upravljanje z vodo je pomembna veščina za prihodnost. Gotovo ima ohranjanje planinskih pašnikov ekološko funkcijo, saj prispevajo k visoki biodiverziteti, planinska paša pa zmanjšuje plazove in erozijo, a pomembno je tudi preprečevanje nenačrtovanega gospodarjenja, s čimer na planinah prihaja do zaraščanja z lesnimi vrstami, ali pa točkovne evtrofikacije.

3

Čevlji: v nasprotju z mehanizacijo kmetijstva je pastirska dejavnost najprej (in še vedno) posel ljudi, ki hodijo, zlasti na planinskih pašnikih, kjer rejci_ke vodijo živali in kjer pastirji_ice vsakodnevno delajo z njimi.

Pašništvo

Kako se bo razvila organizacija planinske paše?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Pastirski zakon

Januarja 1972 je Francija z zakonom »v zvezi z razvojem pašništva v gorskih gospodarskih regijah« potrdila pašniški način živinoreje kot gonilno silo za razvoj teh regij zaradi njegovega gospodarskega pomena, odpornosti, vloge in ekološkega potenciala za vzdrževanje in oskrbo velikih višinskih prostorov, zlasti planinskih pašnikov. Prav tako je v celoti vključila pašništvo kot orodje prostorskega načrtovanja in kot garanta izvirne oblike odprte krajinske dediščine, ki igra bistveno vlogo v turističnih dinamikah gorskih regij.

Pravna orodja

Z nadomestilom za naravne ovire (ICHN), ki se uporablja v evropskem merilu prek Skupne kmetijske politike leta 1976, pastirski zakon iz leta 1972, ki so ga oblikovali akterji pašništva, gorske skupnosti, politični odločevalci_ke, gozdarji_ke, raziskovalci_ke, pravniki_ce, še vedno ureja organizacijo planinske paše tako, da ji ponuja institucionalni okvir s tremi pravnimi orodji s skupnim poslanstvom: pastirske skupine (za organiziranje rejcev_k, ki uporabljajo planinske pašnike), zemljiško-pastirska združenja (za organiziranje lastnikov_ic zemljišč), večletne pašne pogodbe (oblika pašnega zakupa, ki dovoljuje koriščenje pašnikov).

Novi izzivi

Če je bil ta zakon v petdesetih letih obstoja deležen prilagoditev, se mora še razvijati, da bi rejcem_kam ponudil odgovore na ključna vprašanja za njihovo prihodnost: podnebne spremembe, zapleteno sobivanje s prostočasnimi dejavnostmi v gorah in vpliv plenjenja na črede.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Planina kot kulturna pokrajina

Ker trajna paša spremeni vrstno sestavo pašniškega rastlinstva in deloma celo povečuje vrstno pestrost in ker obsežne pašne površine ležijo na nekdanjih gozdnih območjih, planinski pašniki niso naravna, temveč kulturna pokrajina, za katero človek nosi ekološko odgovornost.

22

Planina kot pravni pojem

Tradicionalno so bile številne planine last srenje, oblika lastništva in način gospodarjenja nista bila enaka, kar pomeni, da pravo, ki ureja planinsko gospodarstvo, ni bilo združljivo z rimskim pravom. Sodobne nacionalne države so ga zato od 19. stoletja dalje začele prilagajati rimskemu pravu, kar je sprožilo nešteto dolgotrajnih sporov. Od takrat dalje večina alpskih držav pravo, ki ureja planinsko gospodarstvo, obravnava v okviru nacionalne splošne kmetijske zakonodaje, le Francija je za to področje leta 1972 pripravila poseben zakon. Tovrstni pravni problemi danes nimajo pomembnejše vloge.

Finančna podpora EU za kmetijstvo

Od leta 1945 je raba planin zaradi težkih gospodarskih razmer sprva močno upadla in v letih 1975–1980 v nemško govorečem alpskem prostoru dosegla zgodovinsko najnižjo raven. Z vključitvijo planinskega gospodarstva v sistem ukrepov EU za spodbujanje planinskega gospodarstva leta 1976 so se razmere izboljšale, a položaj planinskega

gospodarstva se zaradi gospodarske konkurence, podnebnih sprememb, širjenja habitatov volkov in konfliktov s prostočasnimi in športnimi dejavnostmi trenutno spet slabša.

Laura Fossati (Italija)

Menjava generacij in migracije

V Italiji pastirstvo postaja vse bolj obrobna dejavnost. To kažejo podatki o zmanjšanju števila glav živine: po podatkih inštituta ISMEA⁴ je bilo v zadnjih petih letih v Italiji izgubljenih 257.000 živali, zaprtih je bilo 9.745 živinorejskih kmetij, kar je 6,7 % celotnega števila tovrstnih kmetij. Glavni razlog je zlasti postopna opustitev dejavnosti na manjših, manj konkurenčnih in slabše strukturiranih kmetijah. Do krize je prišlo zaradi razlik med naraščajočo birokratsko kompleksnostjo in vedno večjimi težavami pri izvajanju dejavnosti na eni strani ter stalnim padanjem cen surovin na trgih na drugi. Vedno večja odvisnost od finančne pomoči, brez katere večina kmetijskih gospodarstev ne bi mogla preživeti, je dokaz nizkega vrednotenja njihovih izdelkov in njihove kakovosti, hkrati pa se spodbuja širitev kmetijskih gospodarstev. Brez pomoči tuje delovne sile bi bila danes živinorejska panoga hudo ogrožena. Večina tujih zaposlenih pastirjev, ki delajo s čredami koz in ovac, prihaja iz Romunije, v nekaterih italijanskih deželah opažajo tudi veliko število Maročanov, Makedoncev in Albancev, medtem ko so v panogi predelave kravjega mleka in sirarstva najbolj zastopane skupnosti Sikhov in Pakistancev. V večini primerov gre za mlade moške, ki prihajajo iz

23

podeželskih skupnosti, kjer pašništvo in živinoreja predstavljata pomemben del lokalnega gospodarstva, zaradi česar imajo številna nova in raznovrstna znanja in veščine, ki lahko prispevajo k obogatitvi in razvoju panoge.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Pastirski zakon

Slovenska zakonodaja planšarij neposredno ne obravnava in tudi ne vsebuje posebnega pastirskega zakona. Posamezna določila glede planin so opredeljena v Zakonu o kmetijstvu (ZKme-1) in Zakonu o kmetijskih zemljiščih (ZKZ). Planine s prepoznavnimi krajinskimi značilnostmi s pomenom na nacionalni ravni so uvrščene v Strategijo prostorskega razvoja RS. Zaradi močnih sprememb v zadnjem stoletju se zakonska določila nanašajo zlasti na lastništvo in upravljanje planšarij, saj je v zadnjih dvajsetih letih delovanje agrarnih skupnosti določal predvsem Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njegovega premoženja in pravic (ZPVAS). Pomankljivosti tega so privedle do Zakona o agrarnih skupnostih (ZAgrS). Agrarne oziroma pašne skupnosti so ustanovljene s pogodbo, ki urejajo medsebojne pravice, delitev dela (obveznosti in odgovornosti) na skupnih pašnikih oz. pašni red. To je na slovenskem prvič uradno odredila že Marija Terezija, zato predstavlja že tradicionalno obliko ureditve. Agrarne skupnosti so povezane tudi v Združenje predstavnikov agrarnih skupnosti Slovenije (ZPASS), prostovoljno in neodvisno organizacijo, ki zastopa interese slovenskih agrarnih, pašnih, vaških in srenjskih skupnosti. ZPASS sodeluje pri spremembah zakonodaje in si prizadeva za boljše pogoje gospodarjenja na skupni lastnini. ZPASS pomaga članom tudi pri usposabljanju in večjih projektih.

Novi izzivi

Sodeč po komunikaciji s pašnimi skupnostmi imajo te v Sloveniji pri upravljanju planin težave zaradi sistemske ureditve, dedovanja pašnih pravic, odnosov znotraj pašnih skupnosti, lastništva, pogostih menjav tistih, ki pasejo, nesodelovanja med pristojnimi sektorji javne službe in prelaganja odgovornosti z enega sektorja na drugega, pa tudi zaradi nenačrtovanega gospodarjenja. Za izziv se kaže tudi, kako preseči politično polariziranje, ki upočasnjuje zlasti implementacijo naravovarstvenih predlogov v zakonodajo in prakso. Volk je pri tem tako realna nevarnost kot grešni kozel. Nihanje med izginjanjem in ponovnim obujanjem je za Slovenijo lahko priložnost, da v pastirstvu zagleda možne rešitve še za vrsto drugih družbenih problemov (migracij in zaposlovanja).

4

Palica: omogoča pastirju_ici, da uravnoteženo hodi po pobočjih ali melišču in mu nudi oporo, ko želi počivati med varovanjem črede.

Biti pastir_ica

Kaj danes pomeni
biti pastir_ica?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Varuhi

Nedavno smo v Franciji videli pastirje in pastirice, ki so se združili v zvezo »varuhov čred«, da bi organizirano branili svoj poklic. Ta splošni izraz »varuh« bi lahko upravičil misel nasprotnikov planšarskega pastirstva, ki trdijo, da so črede slabo »varovane«, kar naj bi razložilo pojav plenilstva. Izraz podaja redukcijsko vizijo vloge pastirjev, kompleksnega poklica, ki vključuje skrb za rastlinojede živali, z drugimi besedami, njihovo pašo. Ali lahko govorimo o varovanju tudi, ko gre za čredo krav? V okcitanskem glagolu *pastreja* slišimo tudi odmevati besedo *pastre*, ki jasno pove, da so tisti, ki pasejo, v središču dialoga med travo in živalmi, ki se pasejo na njej.

Spremembe

Kakorkoli že, nastanek takšnega sindikata kaže tudi, v kolikšni meri je ta poklic, ki mu je nekoč grozilo izginotje, v procesu spreminjanja, ki ga zahtevajo mladi akterji, ki iščejo priznanje svoje vloge in svojih veščin ter so pripravljeni poznati in braniti svoje pravice, da postanejo pastirji_ce jutrišnjega dne.

Ponovno odkrivanje

Od vrnitve volka v Alpe ta poklic nedvomno še nikoli ni bil tako zahteven v smislu zavzetosti, odgovornosti, delovnega časa, mobilizacije poklicnih

sposobnosti in znanja za vodenje paše in oskrbe črede, večnamenske uporabe planinskih pašnikov, nepredvidljivih dogodkov plenjenja, pastirskih psov, prestavljanja nočnih staj, izvajanja kmetijsko-okoljskih ukrepov, ki so jih sklenili njihovi delodajalci_ke rejci_ke itd.

Ta starodavni poklic, ki so ga nekateri opisali kot »sociološki fosil«, se še naprej na novo odkriva, zlasti zaradi strokovnega usposabljanja, ki je eno od ključnih vprašanj za njegovo trajnost.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Pastir_ica in planšar_ica

Medtem ko sta v francosko-italijanskem alpskem prostoru pastir in pastirica najpomembnejši osebi na planini, imata to vlogo v nemško govorečem alpskem prostoru planšar in planšarica, ki na planini organizirata vsa opravila.

Žensko in moško delo

Mlečno gospodarstvo je po vsem svetu že od nekdaj dejavnost, ki jo opravljajo predvsem ženske. Dokler se je mlekarstvo izvajalo kot samooskrbna gospodarska dejavnost, so to delo opravljale ženske, zato so za predelavo kravjega mleka in organizacijo poteka paše na planini skrbele članice družine.

Ob koncu srednjega veka se je planinsko gospodarstvo v »švicarski deželi pastirjev« spremenilo, saj je iz samooskrbne postalo tržno usmerjena gospodarska dejavnost. Moški so prevzeli proizvodnjo sira (tako kot povsod po svetu, ko je proizvodnja namenjena trgu). Temu, da so moški v švicarskih Alpah opravljali žensko delo, se je takrat smejala celotna Evropa.

Danes je razlika med spoloma skoraj nepomembna, a še vedno prisotna v kulturnem spominu.

Stereotipi

S pojavom turizma je alpska planšarica v vzhodnih Alpah (predstavljena kot mlada in lepa ženska) postala simbol nedolžnosti in spolne svobode, planšar v švicarskih Alpah pa simbol fizične moči. Pogosto je bilo slišati: »Na planino ne hodimo zato, da bi delali, temveč da se okrepimo in utrdimo.« Taki stereotipi so še danes razširjeni v celotnem nemško govorečem svetu.

Današnji položaj

Zaradi težkih gospodarskih razmer je planinsko gospodarstvo odvisno od številnih tujcev_k in meščanov_k, ki delajo na planinah. Nove interesne skupine nastajajo le v Franciji, kjer leta 1913 ustanovljena Fédération française d'économie montagnarde (FFEM) že dolgo ne deluje več. V Avstriji, na Bavarskem in v nekaterih delih Švice to vlogo še naprej opravljajo tradicionalna planšarska združenja. V nemško govoreči Švici se je od osemdesetih let prejšnjega stoletja na področju planšarstva razvilo angažirano delovno okolje prek mrežne povezovalne platforme Zalp. Ta med drugim vključuje spletno stran, revijo, borzo dela in prireditve, ima pa tudi politični vpliv (na oblikovanje okvirne plače in upravljanje z velikimi plenilci).

Laura Fossati (Italija)

Biti ali postati

Se nekdo rodi pastir_ica ali to postane? Gre za temeljno vprašanje pastirstva, vsaj v Italiji, kjer poklicno usposabljanje na področju agropastirstva, v nasprotju s Francijo in drugimi evropskimi državami, močno zaostaja. Prav z namenom, da bi mlade, morda tudi tiste iz urbanih okolij in brez kakršnih koli izkušenj, pritegnili v panogo ter dejavno prispevali k ohranjanju in razvoju pašnih sistemov na območjih v notranjosti države, je bila ustanovljena prva Državna šola pastirstva, namenjena mladim pastirjem_icami, ki so že začeli z delom ali tistim mladim, ki bi želeli postati podjetniki_ce ali delavci_ke na področju kmetijstva. Zamisel o šoli, ki poučuje, kako skrbeti za črede in proizvajati domače sire z najsodobnejšimi orodji, se je rodila v okviru dejavnosti Državne podeželske mreže v sodelovanju med svetom CREA (Svet za raziskave v kmetijstvu in ekonomske kmetijske analize) in združenjem Riabitare l'Italia⁵. Po zaslugi partnerstva, ki združuje nekatere najpomembnejše nacionalne akterje_ke na področju živinoreje in trajnostnega razvoja ozemlja⁶, nudi projekt obsežno podporo pri »spodbujanju rasti in razvoja ekstenzivne reje živine med živinorejci v skladu z logiko večfunkcionalnosti; pri pridobivanju novih človeških virov v agropastirski panogi in prekvalifikaciji obstoječih virov s pomočjo ustreznega usposabljanja; pri širjenju kulture pastirstva v družbi, varovanju identitete in spodbujanju načinov upravljanja, ki spoštujejo okolje in ekološko ravnovesje«.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Spremembe

Čeprav je skupno planinsko gospodarjenje ena najstarejših socialno-gospodarskih uredb še iz predfevdalne dobe, je bilo planinsko pašništvo po 2. svetovni vojni podvrženo industrializaciji in socialnim spremembam, za kar je ta panoga močno nazadovala. Tudi spremembe lastništva in pravic, vezanih na planine, ter denacionalizacija so prinesle mnogo težav. Slovenska situacija je neprimerljiva s francosko. Sindikat pastirjev in pastiric je nezamisljiv že zato, ker rejec_ka in pastir_ica nista nujno dve ločeni funkciji (delodajalec_ka in delavec_ka). Za pastirje_ce se javljajo tudi (navadno neizučeni) študenti_ke, ki ne ostajajo kot dolgoročni delavci in delavke s tem poklicnim interesom. Prav tako pri nas težko govorimo o pastirstvu kot pravem poklicu: slednjega tudi ne moremo najti niti na seznamu Nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK), ki sicer nudi usposabljanja in certifikate za vrsto praktičnih poklicev.

5 Združenje Riabitare l'Italia si že leta prizadeva za pripravo Nacionalne strategije za območja v notranjosti dežele in socialno-ekonomsko oživitve najbolj marginalnih poklicev.

6 V delovni skupini sodelujejo Crea (Svet za raziskave v kmetijstvu in ekonomske kmetijske analize), Univerza v Torinu, Eurac Research, Appia Network, CNR (Državni raziskovalni svet), Agenform (Agencija za usposabljanje v pokrajini Cuneo) ter združenji Riabitare l'Italia in Nemo (Novo gospodarstvo v gorah).

5

Kravji zvonec: preprost zvonec, ki visi na vratu nekaterih živali. Zvok, ki ga ustvarjajo vsi zvonci črede, daje pastirju natančne informacije o njenem položaju in obnašanju.

Znanje

Ali lahko nizkotehnološko znanje spodbuja inovacije?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Zgraditi »mi«

Veliki pisatelj Jean Giono je pastirje_ice videl kot tiste, »ki se sprehajajo po mislih živali«. Pri odnosu med človekom in živaljo v ekstenzivni živinoreji nekatere znanstvenike začena zanimati način, s katerim pastirji_ce »gradijo mi« v dialogu z živalmi (kravami, ovcami, kozami in psi), ki delajo in se pasejo z njimi.

Nevidna tehnologija

Vzpostavljanje odnosa, temelječega na zaupanju, preživljanje časa z živalmi, sposobnost prisluhniti živalim, z namenom skladanja z njimi, je rezultat tega, kar etnolog Georges Ravis-Giordani imenuje »nevidna tehnologija pastirstva«: kretnje, klici, besede, znanost o razporejanju, vedenje, kako nahraniti planinski pašnik z upravljanjem virov, hkrati pa ohranjati zadovoljstvo živali itd. To je nizkotehnološko znanje, ki le malo spreminja, a ne izključuje inovacij.

Pastirska umetnost

»Umetnost in znanost« pastirstva se je v zadnjih tridesetih letih zelo spremenila v okviru prevrednotenja pašnikov za okoljske namene in zaradi boljšega poznavanja načina, kako nekateri pastirji_ce organizirajo svoje planinske pašnike in gospodarijo s travnimi viri.

Eko-usposabljanje

Podobno se poklica in njegovih tehnik danes učijo v centrih za usposabljanje, ki so se izkazali tako, da novim pastirjem_icam nudijo bazo znanja, ki jo lahko sčasoma razvijajo na terenu: gre za eko-usposabljanje ali poklicno poglobljanje, ki se razvija skozi čas, zlasti pri pastirskem poklicu, kjer so dolge kariere vse redkejše.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Dolgoletne izkušnje

Planinsko gospodarstvo ima zelo dolgo zgodovino izkušenj in znanja, ki se nanašajo na stanje posamezne planine (raba gorskih pašnikov, začetek in konec rabe, število živali, ravnanje z živalmi, ukrepi proti eroziji, hudournikom, poplavam itd.). Tovrstno znanje je včasih na voljo v pisni obliki (planinski statuti in druge listine), večinoma pa le kot ustno izročilo, kar pomeni, da tako znanje in izkušnje izginejo, ko planina ni več v rabi.

Izkustveno znanje vs. visokotehnološko znanje

Tovrstno znanje se bistveno razlikuje od današnjega agroindustrijskega znanja: tehnologija in tehnično posredovano znanje imata v planinskem gospodarstvu le majhno vlogo – pomembne so kakovostne izkušnje z naravo, okoljem in živalmi. Medtem ko je znanje, ki se navezuje na planinsko gospodarstvo, tesno povezano s posameznim primerom (vsak alpski pašnik je drugačen in nikjer v Alpah ni dveh enakih planin), pa agroindustrijsko znanje velja vedno in povsod (na globalni ravni), torej nikoli ne ustreza posamičnemu primeru in mu zato pogosto škoduje.

Posredovanje izkustvenega znanja

Prvi tečaji in programi usposabljanja so se v nemškem alpskem prostoru pojavili leta 1900. Sčasoma se je razvil večstopenjski sistem usposabljanja (od izrednih poklicnih tečajev do univerzitetnega študija⁷), v katerega je bilo od osemdesetih let prejšnjega stoletja vključenih vse več okoljskih vidikov, od leta 2015 pa tudi izkušnje, pridobljene pri ravnanju z volkovi.

Laura Fossati (Italija)

Strast

Akterji_ke v svetu pastirstva pripadajo poklicni skupnosti, ki presega omejitve in povezanost z določenim krajem ali državo in temelji na »strasti« do živali, prostora, podedovanih tradicij, samote, trdega dela in predanosti ter na žrtvovanju za poklic, ki ne pozna ne ur ne praznikov. Človeka v celoti prežame, celo toliko, da jo tisti, ki tako strast doživlja, pogosto opredeljuje kot pravo »bolezen«. Tu nastaja nekakšen kratek stik in paradoks: strast, prežeta z občutkom svobode, kar pa lahko v človeku prebudi le neposreden in nefiltriran stik z naravo in zakoni, ki v njej vladajo, postane (ali pa jo vpleteni občuti kot tako) kot nekakšen zapor, kletka, iz katere ne more pobegniti, ker si ne more predstavljati življenja, drugačnega od tistega, v katerem živi, obkrožen z lastnimi živalmi.

7 V nemškem jezikovnem prostoru so Švicarska državna tehniška visoka šola v Zürichu (ETH Zürich), Tehniška univerza v Münchnu - Weihenstephan in Univerza za naravne vire in biotehniške znanosti na Dunaju (BOKU) ključnega pomena za poglobljeno akademsko izobraževanje na področju planinskega gospodarstva, ki po mojem mnenju v preostalih delih alpskega območja nima primerjave.

Podoba

Ker pravega priznanja lika pastirja_ice ni, se občutek pripadnosti »skupini« razvija le od znotraj. Gojijo ga sami pripadniki_ice skupine, ki z opredelitvijo vseh elementov, ki ponazarjajo njihovo identiteto, oblikujejo tisto, kar običajno imenujemo dediščina: kompleksno podobo, v kateri se prepozna skupnost sama in v kateri jo prepoznavajo drugi. Tudi v tem primeru je pastirska dediščina plod zavestne gradnje, ki jo družbeni akterji_ke uporabljajo⁸ kot strategijo za ohranjanje skupine; pogosto ji pravijo obrambna strategija za varovanje in zaščito panoge pred tistim, kar dojemajo kot zunanjo grožnjo. Tveganje pri takem ravnanju, ki je skupno vsem praksam oblikovanja dediščine, je, da se podoba sicer vzpostavi, a ostane fiksna in nespremenljiva v času.

36

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Zgraditi »mi«

Za preteklost v Sloveniji ni veliko zapisov o tem. Gotovo pa je eno: da bi človek lahko gradil »mi« (z živaljo ali s sočlovekom), mora s sobitjem preživeti veliko skupnega časa, v fizični bližini in soodvisni situaciji.

Nevidna tehnologija

Omenjene kretnje, klici, geste itd. so specifične pastirske tehnike, poznane tudi v Sloveniji. Pri na videz bolj grobih kretnjah (zamahu po zadnji plati) zunanji opazovalec_ka niti ne more prepoznati ljubečega odnosa, saj razumevanje vzpostavita človek in žival le med seboj. Vendar pa pri tehniki ne gre zgolj za »znakovni jezik«, ampak za celostno senzibilnost: razvit haptičen in empatičen čut. Pastir_ica situacije in relacije z živaljo poslušša/razbere neposredno s telesom, intuitivno. Se sinhronizira. To je praksa, ki še goji telesno in čutno-zaznavno inteligibilnega človeka, zato si zasluži poimenovanje kot svojevrstna umetnost.

Eko-usposabljanje

Večina izobraževanj poteka raztreseno, kot občasne ekskurzije, delavnice ali predavanja, ki jih nudijo različna društva, združenja, tudi muzeji v okviru svojih siceršnjih programov ali kakih krajših projektov, kot je npr. projekt PHARE. Obstajajoča izobraževanja so po večini so ekološko obarvana, saj jih ponujajo predvsem v okviru varstva naravne in kulturne dediščine in/ali za namene EKO turizma. Glede na to, da tudi sistem zaposlovanja (oblik delovnih razmerij) omogoča ljudem to delo opravljati le kot t. i. dopolnilno ali prostovoljno delo, celostnega strokovnega usposabljanja pa niti ni na voljo, bo verjetno preteklo še nekaj časa, preden se bo ta poklic širše integriral v slovensko družbo.

37

8

To se dogaja s pritiskom od znotraj, s strani nekaterih predstavnikov poklicne skupine, ali od zunaj, predvsem s strani nekaterih kulturnih ali drugih združenj, ki so v pašništvu prepoznala priložnost za ponovno oživitev identitete nekega prostora.

6

Ogledalo: pastir sledi premikajoči se čredi. Planšarske kočje niso vedno imele kopalnice. To ogledalo je nomadski predmet, ki ga je pastir vzal s seboj, da bi se lahko bril.

Bivanje

Kakšna bo prihodnost pastirskih koč?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Bližina

Zavetišče in nadzorna točka, pastirska kočja oziroma hiška omogoča začasno bivanje na planini v neposredni bližini črede med štiri- ali petmesečno poletno pašo. Zgrajena, da bi ščitila pred močnimi vetrovi, v bližini pitne vode, je pogosto oskrbljena z vozno stezo, ki omogoča prevoz opreme, potrebne za bivanje in delo: drva, elektrostatične mreže in baterije, hrana za pse, vse za potrebo oskrbe črednih živali, razna orodja itd.

Upravljanje

To sezonsko bivališče ima dvojni namen, saj je namenjeno bivanju in počitku, a je tudi orodje za vodenje poletne paše. Njegova lokacija se odziva na logiko prostorske in časovne organizacije paše črede.

Opora

Od vrnitve volka v Alpe so bile planine opremljene z opornimi kočami, ki se nahajajo v visokogorju (2200–2500 m), kjer se avgusta pase živina in so daleč od osrčja planin. To nestabilno in dokaj utesnjeno bivališče je pogosto prenosljivo s helikopterjem in je predmet poskusov, katerih namen je omejiti njegov vpliv na neposredno okolje in pokrajino.

Standardi

Koče so pogosto omejene na bistvo, čeprav se je njihovo udobje močno izboljšalo zaradi standardov, ki se nanašajo na namestitve kmetijskih delavcev_k in delavk. V nekaterih turističnih ponudbah je mogoče najti celo nočitve v pastirskih kočah za ljudi iz mest, ki si želijo te izkušnje. Gotovo je, da bi se ta novi turistični vir lahko razvil in ga bo nujno treba nadzorovati.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Planinske stavbe

Stavbe na planinah so namenjene nastanitvi planinskega osebja in opravljanju določenih opravil. Dolgo časa so bile zelo preproste in majhne. Šele z izboljšanjem razmer v tradicionalnem planinskem gospodarstvu od leta 1870 dalje, predvsem pa od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, so z izboljšavami, ki se nanašajo na boljše bivalne in higienske razmere, izgradnjo hlevov za živino ipd., v večjem številu začeli graditi večje objekte. V francoskih in italijanskih Alpah je tako veliko novih planinskih koč, ki so bile zgrajene v najvišjem predelu planine zaradi nevarnosti napada volkov. V Švici v ta namen pogosto uporabljajo stare prikolice ali grabbene zabojnike, ki jih pripeljejo s helikopterjem.

Arhaična arhitektura

Ker planinske stavbe pogosto predstavljajo zgodnje oblike stavb v dolini, se tujim obiskovalcem zdijo zelo arhaične. V nemško govorečem alpskem prostoru so zato postale predmet občudovanja. Na to temo so bile opravljene tudi posebne znanstvene analize (arhitektura planinskih stavb). Občudovanje je nekoliko popustilo šele z modernizacijo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Planinske stavbe in turizem

V nemško govorečem alpskem prostoru so planine že od leta 1870 pomembna in zaželena turistična destinacija. V zadnjih treh desetletjih je naraslo število novih turističnih projektov. Eden takih je na avstrijskem Koroškem *Almdorf seinerzeit* (Planinska vas kot nekoč): turistično naselje lažno arhaičnih, v resnici pa novozgrajenih planinskih koč z vsem razkošjem, ki so na številnih planinah izrinile planinsko gospodarstvo.

Laura Fossati (Italija)

Prisotnost

Preganjanje volka v italijanskih Alpah sega v začetek 20. stoletja in je v nekaj desetletjih pripeljalo do njegovega popolnega izumrtja. Šele v devetdesetih letih je volk spet začel obiskovati to območje. Od samega začetka je bilo sobivanje z živinorejci_kami težko in zapleteno. O prvih napadih na čezmejnem območju med Francijo in Italijo so poročali v letih 1996–97, posledica so bile izgube in stiska številnih malih rejcev_k, ki so do takrat nemoteno pasli na lokalnih pašnikih. Vrnitev volka je povzročila največje spremembe ravno v pastirskem poklicu. Večina majhnih čred, ki so se pasle na obmejnih pašnikih, je bila skoraj celo poletno sezono brez nadzora: približno na dva tedna so lastniki_ce prihajali pregledovati črede in preverjati njihovo zdravstveno stanje, pri čemer so se pri teh pregledih izmenjevali z drugimi rejci_kami, ki so živali imeli »v varstvu« na isti gori. Pašo v planinah je pravzaprav upravljal en sam subjekt (lastnik_ca ali najemnik_ca pašnikov), ki je v skrb prevzel_a živali z več majhnih kmetij in tako dosegel zadostno število živali glede na razpoložljivo količino travnih virov. Kljub uporabi sistemov za preprečevanje napadov (električne ograje, pastirski psi ipd.) in plačilu odškodnin so se morali pastirji_ce soočiti z novo in nepredvidljivo težavo, ki je imela ne le gospodarske ampak tudi psihološke posledice.

Zaradi grožnje, ki jo predstavlja volk, je postala stalna in neprekinjena prisotnost človeka⁹ za varovanje živali nujna. Na neki način – in v določenih posebnih okoliščinah – se s tem znova vzpostavlja pastirski lik.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Bližina

V preteklosti so posamezne pastirske koče obstajale le na nekaterih planinah, danes pa so te skoraj vse opuščene. V Sloveniji se je (in se še) večina pastirskih objektov nahaja v sklopu planšarij, kot mnogodomnih naselbin. Stavbe so tradicionalno prilagojene gospodarjenju in sobivanju ljudi ter živali, naravnim danostim lokacije ter vremenskim razmeram (sledječ zavetrju in zaščiti pred snegom). Posamezni tipi stavb v nižjih in srednjih planinah se ločijo od tistih v visokih glede na dolžino pašne dobe in gospodarsko pomembnost planin.

Čeprav selitev živine na planine v Sloveniji zaradi manjših razdalj in terena poteka peš, so, že zaradi spremenjenih življenjskih standardov, sodelovanja s turizmom, včasih pa tudi kapric posameznikov, preživele le tiste planine, ki so dobile cestno (ali vsaj traktorsko) povezavo in postale lažje dostopne oz. vsem morebitnim obiskovalcem_kam. Na planšarije se je v sezoni pogosto preselila vsa družina, v takih primerih sezonska selitev pravzaprav ne pomeni toliko »oddaljenosti od doma«, ampak bi jo lahko razumeli kot »celostno preselitev bližine z domačimi« na drugo lokacijo. Ker se danes mnogo planšarij spreminja v vikende ali turistične objekte, se tudi ta koncept drastično spreminja. Novogradnje so ponekod skazile samosvoje organizirano planino, ki se arhitekturno/urbanistično ne navezuje več povsem na logiko pašništva, zato so bili uvedeni tudi spomeniškovarstveni ukrepi.

Opora

Visoko v slovenskih gorah planinci_ke neredko s poti vidijo ali vsaj slišijo manjše skupine ovc, ki se na večer marsikje zberejo tudi v bližini gorskih koč. Vendar to niso pastirske koče, še manj je s temi ovcami tudi kak pastir_ica. Rejci_ke ovce visoko v hribih, kjer ni možnosti za nobene druge oblike varovanja (npr. električne pastirje), pustijo, da se vso sezono prosto pasejo same, pri tem pa seveda tvegajo tudi napade plenilcev. Na tehtnici med tveganjem, zaupanjem v preživetveno agilnost samih živali (ovc), skromnimi nadomestili za izgubo, stroškom, ki bi bil potreben za pastirja oz. napornostjo tega dela na tako zahtevnem terenu (slovenske Alpe so izredno prepadne, ponekod krušljive, njihovo težavnost pa pogosto podcenjujejo tudi tuji turisti), je taka izbira zaenkrat očitno še najboljša računica.

9 Slednji so prisiljeni živeti v tesnem stiku z živalmi, brez da bi jih lahko kdaj koli zapustili: na večini gorskih planin stoji koča (lesena ali kamnita, odvisno od kraja), ki je opremljena z minimalnim udobjem. Neredko se uporabljajo tudi prikolice ali druga negotova bivališča. Včasih so to preurejene stare kamnite koče, ki nimajo niti vode niti elektrike. Številne lokalne oblasti (občine in regije) se zavedajo te nove potrebe in so sprejele ukrepe za popravilo objektov na planinah ter cest, ki vodijo do njih, saj so planine prepoznane kot pomemben del lokalnega gospodarstva.

7

Mobilni telefon: njegova uporaba v pastirstvu se je hitro razširila in nadomestila walkie-talkie ter druge radijske naprave. Omogoča ohranjanje stikov z družino, predvsem pa z rejci, ki so lastniki živali, za katere je pastir odgovoren. Tako je mogoče hitro prijaviti bolezni, nesreče in napade plenilcev.

Sobivanje

Planine,
novim poslanstvom naproti?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Souporaba

Planina je kraj neprekinjenega dela, kjer upravljanje črede in gospodarjenje s travnimi viri zahteva stalno pozornost in natančno organizacijo rejcev_k in pastirjev_ic. Vendar je treba to poklicno ozemlje deliti z drugimi ljudmi, katerih interesi se ne ujemajo vedno z interesi miroljubne pastirske dejavnosti.

Konflikti

Razvoj rekreacijskih dejavnosti v gorah (prosti čas na prostem, turizem in naravni športi), ki se izvajajo na teh velikih odprtih prostorih, ima določen vpliv na pastirsko dejavnost, ki lahko seže vse do konflikta med občasnimi uporabniki in profesionalnimi pastirji_icami. To velja zlasti v zadnjih letih, ko so na gorskih pašnikih čedalje bolj prisotni psi, ki varujejo črede pred plenilci.

Nasprotovanje

Načini predstavljanja planine in življenja na njej so zelo različni. Prisotnost volkov v Alpah je te razlike še povečala. Zagovorniki divje gore gredo celo tako daleč, da dvomijo v prakso planinskega pastirstva.

Kompleksnost

Za rejce_ke in rejke ter pastirje_ice so plenilstvo, njegove posledice in porast turistične ter športne dejavnosti na planinskih pašnikih zahtevale številne prilagoditve njihove prakse, zaradi česar so postale njihove naloge bolj zapletene, delovni čas pa daljši.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Sobivanje je izvedljivo

Ker je planinsko gospodarstvo ekstenzivna oblika gospodarske dejavnosti, ga je možno kombinirati z drugimi oblikami rabe, a pod pogojem, da se rabe upoštevajo in da se sprejmejo zahteve planinskega gospodarstva.

46

Turizem

Današnje oblike turizma, ki jih izvajajo na planinah, denimo turistične planinske vasi s storitvami za dobro počutje in ekskluzivnimi ponudbami, so zlasti v bližini turističnih središč tako prodorne, da izpodrivajo planinsko gospodarstvo, po drugi strani pa pohodniški turizem številnim planinam zagotavlja pomemben dodaten zaslužek.

Prostočasne dejavnosti

Pohodništvo, gorski tek in kolesarstvo ter druge prostočasne dejavnosti se na planinah pojavljajo vse pogosteje, zlasti odkar se je razširila raba e-koles. Uporabniki_ce ne vedo, kaj je planinsko gospodarstvo, in niso seznanjeni z upravljanjem planinskih pašnikov. Teptajo vegetacijo, vznemirjajo živali, za seboj puščajo velike količine odpadkov, na pašnikih za seboj ne zapirajo ograj. Vse to povzroča planinskemu osebjem veliko dodatnega dela. Nastalo problematiko zaostrojuje še izjemno veliko število obiskovalcev nekaterih »znamenitih točk«, ki se nato objavljajo na družbenih omrežjih.

V konfliktu z varstvom okolja

Od osemdesetih let 20. stoletja dalje se je prvotni konzervatorski pristop k varstvu narave, ki je od 19. stoletja izhajal iz fiktivne alpske pranarave, razvil v celovito varstvo okolja, ki je začelo vključevati tudi tradicionalno kulturno pokrajino in trajnostno gospodarjenje. Temu nasprotno pa proizvodnja energije, množični turizem in promet vse bolj spodbujajo uničujočo rabo Alp, kar je vnovič oživilo stare zahteve po ohranitvi zadnjih odprtih prostorov v Alpah, ki jih je nujno ohraniti skladno z osnovnim načelom »divjine«. V tem diskurzu se mora planinsko gospodarstvo vnovič uveljaviti.

Laura Fossati (Italija)

Pozicioniranje

Pojav podnebnih sprememb je na neki način gore približal ljudem, ki živijo v mestih, in pripomogel, da so se začeli bolj zavedati, kako pomembno je sprejemati ustrezne ukrepe za omilitev posledic teh sprememb. Gore so ponovno dobile osrednjo vlogo v globalnem ekosistemu, pogosto pa so postale celo izložbeno okno in zgled, ki mu je treba slediti. Ta nova vizija, ki temelji na trajnosti, je privabila nove finančne vire in nove deležnike ter dobila večji pomen tudi v glavnih lokalnih razvojnih strategijah; pravzaprav je vplivala na vse glavne proizvodne panoge, tudi na turizem, katerega glavni cilj je v prvi vrsti znova doseči številke izpred pandemije, pa tudi vlagati v dejavnosti na prostem, ponovno odkriti harmoničen odnos z naravo in zmanjšati okoljski odtis. Gore so v središču te nove paradigme, v kateri celo planinska paša postopoma pridobiva nov pomen. V času, ko koncept doživetij usmerja večino naših odločitev, je znanje, kako ljudem iz (geografsko in kulturno) zelo oddaljenih okolij ponuditi možnost, da se za natančno določeno časovno obdobje (le nekaj ur ali konec tedna) potopijo v pastirsko življenje, božajo živali, se učijo molsti in morda celo naredijo sir, edinstvena priložnost za poudarjanje pomembnosti poklica in odličnosti izdelkov. Seveda to »prisilno« sobivanje s turisti po eni strani prinaša

47

ugodnosti in gospodarske koristi, po drugi pa za pastirja_ico pomeni, da mora opraviti več dela in nameniti več pozornosti zagotavljanju prijetnega sobivanja živali in ljudi ter preprečevanju nesreč.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Souporaba

V govoru o souporabi ne moremo mimo lastništva. Ta v Sloveniji še najbolj vpliva na udejanjanje souporabe, ki je bila v Jugoslaviji srž državne ideologije. Nekoč tlačansko pomanjkanje in nato socializem, ki je uveljavil manjše razredne razlike s splošno nizkim materialnim standardom, sta povzročila kontra efekt: sebično grabežljivost in manj pripravljenosti za souporabo. Človeške potrebe se umikajo v ozadje posameznih interesov, konstruktivna souporaba se kazí, saj ima človek vselej boljši odnos do tistega, kar razume, kot do povsem tujega. Kaj pa souporaba z drugimi bitji?

Volk

Na slovenskem volkovi kljub sistematičnemu preganjanju v 18. in 19. st. ter po 2. svetovni vojni nikoli niso povsem izginili. V različnih obdobjih so se umikali v bolj odljudne predele, se po koncu 1. svetovne vojne kratkotrajno spet razširili, po uvedbi varstva volka 1993 pa se je začel tretji val, ko so postopoma spet naselili svoje zgodovinske habitate. Čeprav je bila hitra širitev spet zaznana šele nedavno, volčji tropi v pred-/alpskih regijah slovenskemu kmetu zgodovinsko niso nepoznana nevarnost. Plenilstvo je gotovo realna in nezanemarljiva težava za tiste, ki živali redijo. Toda ob vse močnejšem (in medijsko podžganem) pritisku za večje/popolne odstrele zveri (kljub temu, da država v sodelovanju z Biotehniško fakulteto spremlja populacijo in že izvaja smotrne odstrele), ti naletijo na odpor tudi zato, ker svoj napor prikazujejo kot nekaj ekskluzivnega.

Konflikti

Slovenija ima dolgo tradicijo gornišstva, ki goji spoštljiv odnos do gora. Ker lastniki_ce oz. pašni upravičenci_ke že sami spreminjajo planšarije v vikende, bi težko rekli, da se prostočasne dejavnosti drugih na splošno izključujejo z njihovimi. Bolj vprašljiv je danes pojav masovnega rekreiranja, ki ga zadnjih 5–10 let izvaja vse več ljudi v lovu za »modnim trendom«. Ker ta ne izhaja iz stika z naravnim okoljem, ampak ga spodbujajo družbena omrežja, lahka dostopnost zaradi cest, telefonov, GPS-ov in založenost gorskih koč s hrano in pijačo (poti do njih pa vodijo skozi pašne planine), se s tem širi ignorantsko in brezobzirno okupiranje prostora. Glede tega so verjetno rejci_ke, pastirji_ice in planinci_ke stare šole celo manj v konfliktu med seboj, kot pa so slednji v konfliktu z ljudmi, ki v gore zahajajo zaradi »Instagram-turizma«.

Iz preteklosti pa so med pašnimi srenjami znani npr. spori za studence. Pa gre res za konflikte preteklosti? V Sloveniji je 2021 potekal referendum o pitni vodi in dostopu do vodnih površin. Konflikti glede uporabe naravnih virov bodo v prihodnosti vse pogostejši.

8

Oznaka: vsak lastnik_ica črede ovac ima svojo oznako. Običajno je sestavljena iz njegovih začetnic, kar pomeni prilastitev, a v ožjem pomenu tudi udomačitev živali v čredi.

Udomačitev

Čemu rustikalne pasme v gorah?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Oblikovanje

Pastirska gorska reja vključuje dve vrsti medsebojno odvisne udomačitve: udomačitev ozemlja z upravljanjem in pašo na velikih površinah neobdelovalnih pašnikov, ki jih sestavljajo suhe in mokre trate, gmajne, listavci in iglavci, in udomačitev prežvekovalcev, prilagojenih ekstenzivni reji, ki izhaja iz oblikovanja mozaika pasem, ki so sposobne prenesti številne težke razmere (nadmorska višina, podnebje, neredna oskrba s krmo, parazitske bolezni, premikanje) in izpolnjujejo proizvodne zahteve za pridobivanje mleka in mesa.

Rustikalnost

Ta sposobnost prenašanja težkih razmer, imenovana tudi rustikalnost, je značilna za pasme ovc, goveda, koz, oslov in konj, ki so prisotne v alpskem loku. Ena od velikih spretnosti rejcev in rejek je, da delajo na rustikalnosti svojih živali z genetsko selekcijo, pa tudi to, da jih naučijo izkoriščati spremenljive vire krme in da se pasejo na pobočju.

Skupni razvoj

Pod temi pogoji je treba udomačitev razumeti kot skupni razvoj, ki povezuje rejce in rejke ter njihove živali. Ta večstoletna ureditev ima za posledico nabor alpskih pasem, od katerih nekaterim kljub kakovosti njihove genetske dediščine in stoletni odpornosti grozi izumrtje. Vendar

pa se v gorah te majhne pasme soočajo z izzivi v zvezi s proizvodnjo okoljskih storitev, plačanih s pogodbami o upravljanju naravnega okolja.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Raznolikost pasem rejnih živali

Kmetijstvo alpskega prostora, vključno z udomačenimi živalskimi pasmami, izhaja iz Prednje Azije. Alpe je doseglo 6.000 let pred našim štetjem. Ker so bile živalske pasme dobro prilagojene paši na gorskih pašnikih, so ljudje visoke nadmorske višine v Alpah v ta namen izkoriščali že od samega začetka kmetijske rabe. Sčasoma so kmetje živali namensko prilagodili lokalnim razmeram v visokogorju in tako so nastale številne regionalne pasme živine. Vsem je skupna visoka stopnja odpornosti (robustne in drobne živali) in večnamenska uporaba (meso, mleko in krzno obenem).

Proces modernizacije

Na celotnem območju Alp od leta 1870 dalje najprej počasi, od leta 1945 pa pospešeno tradicionalne pasme živine zamenjujejo sodobnejše in donosnejše pasme, saj je namen povečati gospodarski donos planinskega gospodarstva. To pogosto povzroča okoljske probleme, saj večje in težje živali povzročajo erozijo in tako na strmejših pobočjih paše ni več mogoče izvajati. Posledično so tradicionalne pasme goveda s številnih planin izginile, zato jim grozi izumrtje.

Novi razvojni trendi

Za obdobje od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje lahko ugotovimo, da je izraba planin v ekološkem in trajnostnem oziru s tradicionalnimi pasmami učinkovitejša kot s sodobnimi. Posledica je uvedba novih programov finančne podpore, s katerimi se je vrnil pomen stare pasme (govedo Murnau-Werdenfelser, ovca Garessina, koza Capra Grigia), kljub temu pa slednje v sodobnem planinskem gospodarstvu niso dovolj cenjene.

Laura Fossati (Italija)

Ohranjanje

Danes se večina majhnih gorskih vasi komaj prebija in obupano poskuša ponovno odkriti izgubljeno identiteto in integriteto. Na mnogih območjih ima pastirstvo vlogo dejanskega nadzora nad prostorom, saj omogoča tudi rabo tistih območij, ki so najbolj obrobna in najmanj produktivna, in bi jih sicer opustili. Vzdrževanje dejavnega agropastirskega tkiva pomaga obrniti dinamiko staranja in brezposelnosti. Pastirstvo s svojo zgodovinsko zakoreninjeno prisotnostjo še vedno pomeni dobro priložnost za spodbujanje ponovne naselitve obrobnih območij ter za boj proti dezertifikaciji in opustitvi rabe takih območij.

Simbioza

V pastirstvu je odnos med človekom in živaljo simbiotičen, razvija se s tiho komunikacijo, za katero sta značilna le medsebojna razumevanje in pozornost. Pastir_ica pogosto živi sam_a, popolnoma in v celoti potopljen v izključno živalski svet; na svoji koži čuti potrebe in zahteve živali ter v ozadje postavlja svojo osebo, svoje slabosti in svojo »človeškost«. Ta popolna predanost gre lahko tako daleč, da ogrozi možnost vzpostavitve stabilnih in trajnih odnosov ter oblikovanje družine in sveta, ki bi bil ločen od »črede«. Skrb in občutek odgovornosti, ki ga pastir_ica čuti do svojih živali, v vseh pogledih odvisnih od njega/nje (od hrane do zdravljenja v primeru poškodbe ali bolezni), prežemata njegovo/njeno celotno bitje. Pastir_ica ne pozna odmora in edini trenutek, v katerem lahko resnično uživa v svojem delu, je tisto, kar Marzia Verona, velika avtoriteta na področju pastirstva in nomadske paše, posrečeno imenuje »pastirjeva ura«: čas, ko se spušča mrak in ko zadnji žarki ožarijo ovčje kožuhe ter poudarijo okroglost trebušov ovac, končno sitih trave, ki so jo s toliko truda iskale.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Oblikovanje

Izraba planinskih pašnikov ni omejena le na lahko dostopna naravna travišča, temveč tudi na strmejša in težko dostopna pobočja v višjih legah. Veliko pašniških površin je bilo tam pridobljenih tudi s krčenjem oz. izsekavanjem gozda.

Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je človek s procesom udomačevanja primarno pripomogel k ločitvi psa (glavnega pastirskega pomočnika) in volka (glavne pastirske nevarnosti, plenilca črede). S takim človeškim poseganjem so se pripadniki iste družine spremenili v medsebojne sovražnike – tj. kadar med njimi stoji človek, saj se med seboj npr. še vedno lahko uspešno parijo. Odkar obstaja možnost sledenja DNK vzorcem, biologi opazujejo, da največ napadov na živino pravzaprav izvedejo ravno hibridi med psom in volkom. Precej logično, saj nimajo več tako močnega prirojenega strahu do človeka, a so obenem divje živali, ki morajo jesti in znajo loviti. S tem se udomačevanje sočasno izkaže tako za obliko medsebojnega sodelovanja kot odtujevanja, pa tudi za dvorezen meč. Je že tako, da v ekosistemu vsi dejavniki in akterji sooblikujejo vse vključene.

Rustikalnost

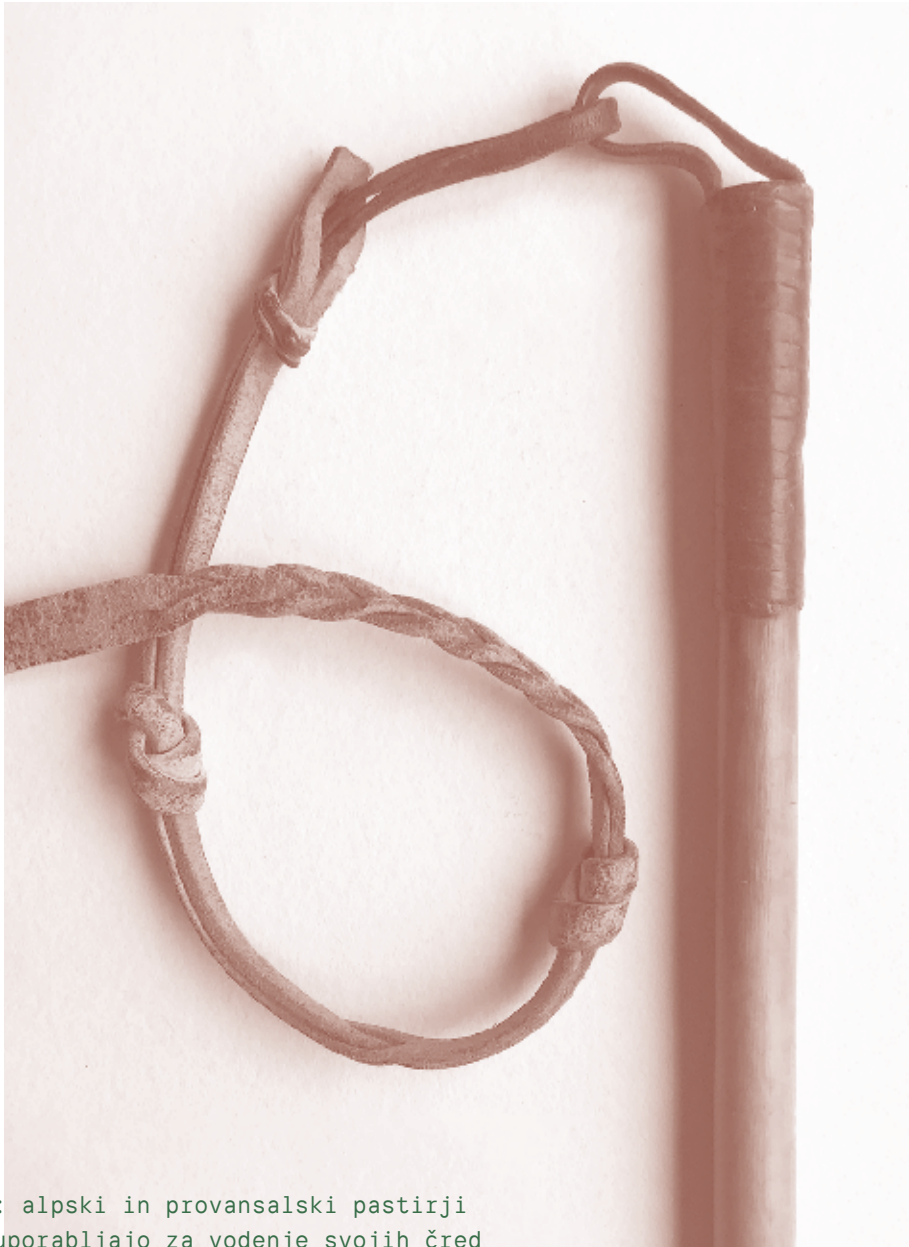
V Sloveniji sta na alpske razmere prilagojeni dve avtohtoni pasmi ovc: jezersko-solčavska in bovška. Znanje in nasvete o najprimernejših ovcah za hribovita področja so si rejci posredovali že sredi 19. stoletja z objavami v Kmetijskih in rokodelskih novicah.

Vztrajanje

Slovenske pašne skupnosti so sofinancirane tudi iz raznih subvencij tza ohranjanje avtohtonih pasem ter s tem naravne in kulturne dediščine. Društvo rejcev ovc jezersko-solčavske pasme si je npr. za svoje poslanstvo postavilo ohranjanje te pasme ovc, poselitev alpskih območij in popularizacijo produktov iz te dejavnosti. Danes gre bolj za prežitke, ki se promocijsko povezujejo s poslovno naravnostjo, in ne toliko za spontano, v življenje integrirano vztrajanje.

Na splošno je hiter razvoj živinoreje povzročil zmanjšanje števila pasem vseh vrst domačih živali. Avtohtono slovensko pasmo krav (cike), ki je odlično prilagojenih na planine, a z manjšo produkcijo mleka, so npr. že skoraj povsem izpodrinile druge pasme. S tem se izgubljajo geni, ki sta jih v tisočletjih ustvarjala narava in človek.

9

Bič: alpski in provansalski pastirji ga uporabljajo za vodenje svojih čred po cesti. Bič proizvaja zvok (tlesk), ki prestraši ovce in jih na primer usmeri nazaj na desno stran ceste, da lahko mimo vozijo (preštevilna) vozila.

Transhumanca

Kakšna bo prihodnost
sezonskih selitev?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Tehnično dejanje

Večstoletna tradicija, ki jo Unesco priznava kot nesnovno kulturno dediščino in je pogosto na ogled za povečanje turistične privlačnosti alpskih območij, sezonska selitev kljub temu ostaja bistveno tehnično dejanje za tiste, ki pasejo črede v gorah.

Vedeti, kako se premikati

To je pravzaprav veliko znanje pastirstva, »vedeti, kako se premikati«, ki se izvaja v celotnem alpskem masivu. Gre za vodenje črede domačih rastlinojedih živali na visokogorske pašnike v iskanju krme. Poletna paša traja od 4 do 5 mesecev, nato pa se jeseni spustijo v doline ali ravnine. Pri lokalnih sezonskih selitvah se črede 1 ali 2 dneva premikajo peš. Nekoč so tudi sezonske selitve na dolge razdalje (do 350 km), ki so povezovale prezimovalne ravnice s poletnimi pašniki, opravljali peš, danes pa se to dejavnost izvaja s posebnimi tovornjaki za prevoz živine.

Zimsko gostovanje

V Švici (Jura in francosko govoreče planote) se izvaja izvirno vrsto zimske selitve, ki poteka od novembra do marca: pastirji ce premaknejo od 600 do 800 poznih gorskih jagnjet, starih od 6 do 8 mesecev, z namenom, da jih zredijo. Ta vrsta selitve, ki sta jo popularizirali reportaža in knjiga lozanskega fotografa Marcela Imsanda, Luigi le berger

(2004) in filma *Hiver nomade* (2012), zahteva od pastirjev vzdržljivost in izkušnje pri paši tudi v snegu in mrazu.

Ta vrsta pastirskega nomadstva je v Evropi skoraj izginila (ali se piemontski ramigherji še vedno selijo vse leto?), mar ne bi tudi njim UNESCO moral ponuditi priznanje?

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Pojem

Medtem ko je transhumanca oziroma transhumantno planinsko gospodarstvo v francoskem in italijanskem alpskem prostoru zelo razširjeno, ga v nemško govorečem alpskem prostoru ni, zato tu zanj ne poznajo ustreznega izraza. Najustreznejše poimenovanje bi bilo *Wanderschäferi* (tradicionalna selitev ovac v južni Nemčiji), ki pa v nemško govorečem alpskem območju nikoli ni obstajalo. Prevod tujega strokovnega izraza transhumanca z *Wander-* oder *Fernweidewirtschaft* se pogosto pojavlja le v znanstvenih besedilih, ne pa tudi v običajni jezikovni rabi.

Danes se planinsko gospodarstvo pogosto označuje z izrazom transhumanca oziroma transhumantno planinsko gospodarstvo (tudi s strani Unesca, na primer planinsko gospodarstvo v dolini Schnals/Ötztal), kar povzroča zmedo.

Tradicionalna definicija

Pri transhumantni obliki pašništva živali zimo preživijo v nižinah zunaj alpskega območja (Padska nižina, sredozemska obala, delta reke Rone), poletje pa na planinah v Alpah. Pri selitvah v pomladanskih in jesenskih mesecih premagajo razdalje med 50 in 350 km.

V planinskem gospodarstvu so živali prezimile v hlevu v alpskih vaseh, poleti pa na planinah v isti dolini ali njeni bližini. Razdalja med zimskimi

in poletnimi lokacijami je bila zato razmeroma kratka, med lokalnimi kmečkimi gospodarskimi obrati v dolini in njihovo planino pa je obstajala tesna povezava, ki je transhumanca ni poznala.

Zaradi motorizacije prometa so tovrstne tradicionalne razlike od šestdesetih let 20. stoletja vse bolj zabrisane.

Laura Fossati (Italija)

Nomadaska paša

Transhumanca je v deželi Piemont potrjena že od 16. stoletja, ko so se pastirji iz nekaterih dolin na območju Cunea začeli seliti na območja krajev Pinerolo, Asti in Alessandria. Antropologi Aime, Allovio in Viazzo menijo, da lahko izvor nomadske paše datiramo v čas med koncem 18. in začetkom 19. stoletja, ko se je bilo zaradi močne demografske rasti vedno več alpskih kmetov v zimskem obdobju prisiljenih preseliti na ravnice ob bregovih reke Pad, kjer so iskali nove pašnike, da bi nahranili svoje živali, saj pašniki v alpskih dolinah niso več zadoščali.

Nomadaska paša je še danes oblika ekstenzivne živinoreje, v zimskem obdobju – od spusta s pašnikov do naslednjega vzpona na planine spomladi – predvideva neprekinjeno premikanje čred po vnaprej določenih poteh (ki so se z vsakoletnimi manjšimi prilagoditvami uveljavile skozi leta). Kot trdita Genovese in Battaglini »v italijanski kmetijski kulturi predstavlja sezonsko prakso, ki se prekriva in dopolnjuje s kmetijsko rabo tal, vendar jo v tej mešani rabi zemljišč pogosto dojemajo kot vsiljivo, v nasprotju z lokalnim upravljanjem podeželske krajine.« Ta praksa je pravzaprav tesno povezana z razpoložljivostjo pašnikov in krmnih virov: lakota po travi je glavna skrb vsakega pastirja, ki se ukvarja s tako rejo, in lahko v nekaterih primerih postane prava obsedenost ter celo

razlog za spopade in konflikte¹⁰, na primer zaradi dolgotrajnih obdobjih slabega vremena, posebnih predpisov in odlokov, ki prepovedujejo prehod živali, ali zaradi nepoštenega vedenja drugih pastirjev in pastiric, ki ne spoštujejo pravil mirnega sobivanja, kar vse škodi podobi in ugledu celotne panoge.

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Tehnično dejanje

Slovenska visokogorska pašna živinoreja temelji na postopnih selitvah na planinski pašnik, ki so navzgor in navzdol lahko enkratne/enostopenjske (v Kamniško-Savinjskih Alpah) ali večkratne/večstopenjske (v Julijskih Alpah). Slednje so po Meliku posebnost v slovenskih Alpah. Večstopenjske selitve so neposredno povezane s prepoznavanjem pravega časa za selitve (pogosto na kak praznik, npr. kresno noč, mali šmaren ali na sv. Petra in Pavla), število stopenj pa tudi z znanjem, kako dodobra izkoristiti specifične danosti območja. To tradicionalno znanje se z opuščanjem planinskega gospodarstva res lahko izgubi, hkrati pa je malo verjetno, da bi se tam, kjer se ohranja (ali spet obuja) prakse povsem spremenile.

Vedeti, kako se premikati

V Sloveniji zaradi manjših razdalj selitve potekajo peš. Selitev lahko opazujemo v luči etap in trajanja določene paše na določeni stopnji, pa tudi kot telesno dejanje in doživljanje premikanja. Čeprav gre povsod za sezonske selitve v visokogorju oz. t.i. vertikalno tranhumanco, pa zaradi specifične morfologije v Sloveniji sam akt premikanja skozi pokrajino v prostorski orientaciji nima toliko horizontalne komponente (gleda in hoje preko odprtih širjav), ampak gre za precej bolj dobesedno vertikalno selitev (v strmo pobočje).

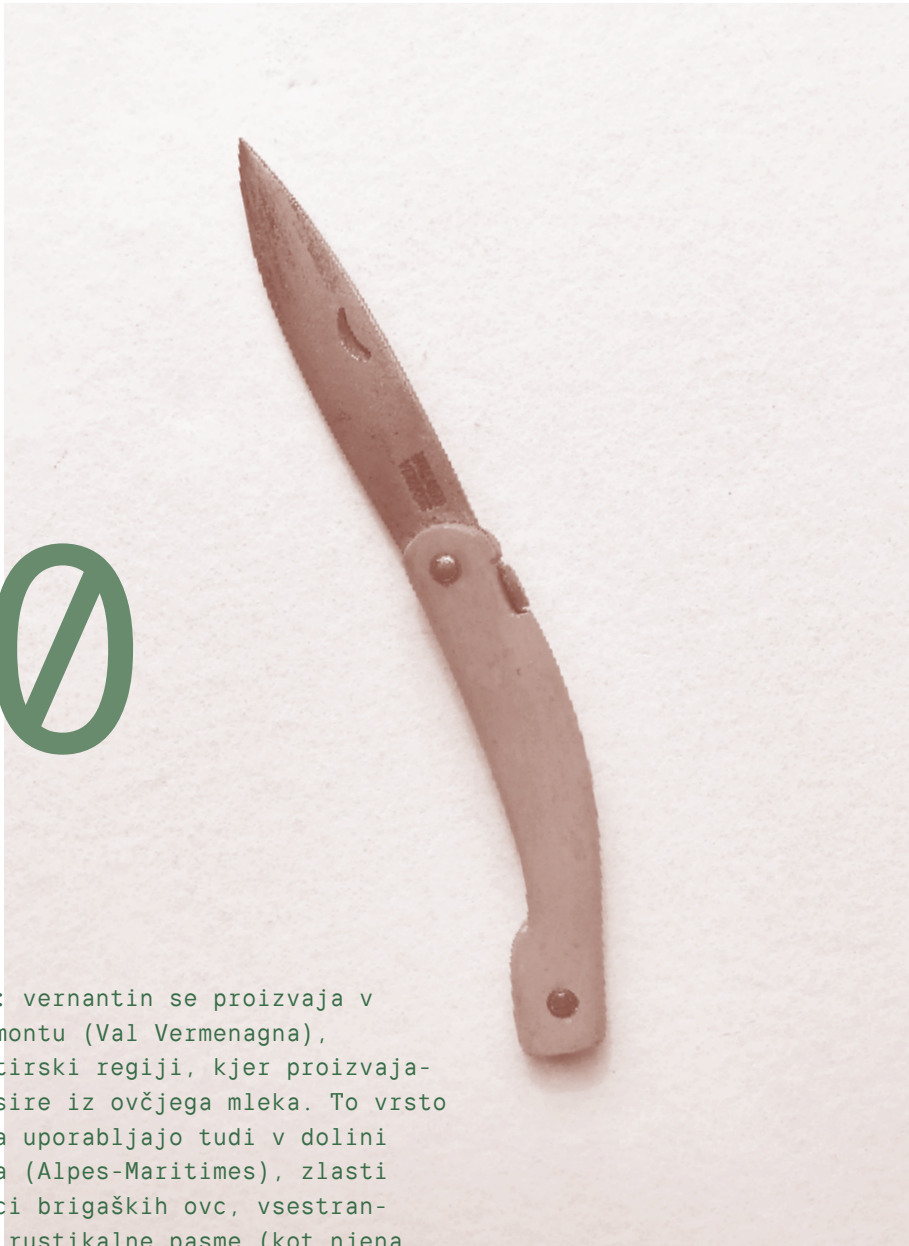
Dejstvo, da se živina povsem dobro znajde (zna premikati) sama, nemara priča tudi o tem, da pastirsko znanje o tem, kako se premikati, primarno izhaja iz opazovanja samih živali (znanja živali): da voditi, pravzaprav pomeni tudi slediti.

10

Spori nastajajo predvsem med pastirji in lastniki zemljišč, ko se prvi odločijo, da bodo čredo peljali čez neko območje, ne da bi prej prosili lastnika za dovoljenje ali ponudili ustrezno nadomestilo (sir, jagnje itd.). Nastanejo lahko tudi v odnosu do lokalnih oblasti, ki lahko prepovejo prehod živali čez pomembna območja in včasih zahtevajo posredovanje organov pregona. Veliko je tudi bojev in spopadov med samimi pastirji, ki obiskujejo ista območja in skušajo izkoristiti travo, ki je na voljo, v škodo drugih. Nekateri od teh konfliktov žal pripeljejo do nasilja, kot v primeru iz Chivassa (TO) leta 2017: www.lastampa.it/torino/2017/10/25/news/vendetta-nelle-campagne-due-pastori-uccisi-a-badilate-nel-chivassese-1.34408621

10

Nož: vernantin se proizvaja v Piemontu (Val Vermentina), pastirski regiji, kjer proizvajajo sire iz ovčjega mleka. To vrsto noža uporabljajo tudi v dolini Roya (Alpes-Maritimes), zlasti rejci brigaških ovc, vsestranske rustikalne pasme (kot njena skorajšnja soseda v dolini Stura, demontine, nedavno preimenovana v sambucana), ki daje mleko, volno in meso.

Proizvodnja

Kaj storiti s standardizacijo (pokrajine, sirov itd.)?

Guillaume Lebaudy (Francija)

Odprti prostori

Prva in najbolj spektakularna proizvodnja je nedvomno proizvodnja prostora, ki je posledica paše prežvekovalcev na gorskih pašnikih. V francoskih Alpah planinski pašniki pokrivajo okoli 680.000 hektarjev ali šestino masiva. Delež pašnikov lahko v posameznih občinah doseže do 90 % ozemlja. To je krajinska dediščina izjemnega pomena!

Teroirji

Kože, volna, meso, govedo, ovce in koze so glavni vir številnih izdelkov, začenši z alpskimi siri, katerih proizvodnja je na stičišču med gospodarstvom, podobo ozemlja in dediščino ter katerih okusi se razlikujejo glede na ozemlja (teroirje) in s čim se hranijo krave, ovce in koze molznice.

Preoblikovanje

Običajno govorimo o pridelavi, a najprimernejši izraz bi bil nedvomno preoblikovanje: to najbolj mojstrsko dokazujejo v svoji raznolikosti alpski siri, saj izhajajo iz ozemlja, trave, ki jo v mleko spreminjajo ovce, govedo in koze, selekcionirane na osnovi starodavnega znanja in izkušenj. Večinoma so ti siri pridobili ZOP (zaščiteno označbo porekla) in predstavljajo pravo kulturno dediščino.

Standardizacija

Siri iz surovega mleka z močno tipičnostjo so paradni konj te dediščine, a soočiti se je treba z izzivom, kako jih zaščititi pred standardizacijo, ki je podrejena diktatu liberalnega gospodarstva in evropskim higienskimi standardom, ki pod pretvezo spodbujanja izvoza nekaterih sirov spodbujajo toplotno obdelavo, t.j. proces, ki ubija bakterije in ... ubija tudi sire.

Werner Bätzing (Avstrija, Nemčija, Švica)

Količine in kakovost

Na planinah je na hektar uporabne površine in na žival pridelava hrane občutno manjša kot v nižjih nadmorskih višinah, čeprav zahteva veliko več dela. Ta pomanjkljivost le deloma izravna višja kakovost proizvodov (kakovost mleka in mesa, zdravje živali na planini).

64

Povpraševanje

Zaradi visoke kakovosti proizvodov in turističnega pomena planinskega gospodarstva so ti proizvodi zelo iskani ne le med lokalnimi prebivalstvom, temveč tudi med turisti_kami in mestnim prebivalstvom. Zato se v mestnih nakupovalnih središčih pogosto pojavljajo izdelki, ki so označeni kot izdelki s planin, čeprav od tam sploh ne izvirajo.

Sir

V nemško govorečem območju Alp so sir dolgo časa pridelovali le na planinah. Leta 1820 so se v dolini pojavile prve sirarne, katerih proizvodnja je bila cenejša. Številni znani alpski siri so bili prvotno izdelani na planini. Danes so strogo zaščiteni s strani države in EU glede geografskega območja pridelave in načina pridelave, pri čemer pa ni povsod navedeno, ali je pridelava potekala v dolini ali na planini.

Zaščiteni kmetijski pridelki in živila, ki jih proizvajajo na planinah
Zaenkrat ima le Švica možnost označevanja kakovosti planinskih proizvodov¹¹. Avstrija se pripravlja na uvedbo blagovne znamke Von der Alm/Alp (Narejeno na planini). Zaželeno bi bilo, da bi takšno oznako uvedli na celotnem območju Alp.

Laura Fossati (Italija)

Inovacije

Da bi lahko zahtevali pravično ekonomsko priznanje za svoje izdelke, si morajo igralci v pastirskem svetu nujno prizadevati na dveh področjih: izobraževanja potrošnikov ter oblikovanja kratkih, dobrih in vse bolj inovativnih dobavnih verig. Le z informiranjem in ozaveščanjem potrošnikov o vrednosti izdelkov bo dejansko mogoče zahtevati ceno, ki bi pokrila njihove proizvodne stroške. Vrednost je dejansko odvisna od izvora izdelka (mleko in meso živali, ki se pasejo na prostem, jajca kokoši, ki prosto brskajo po zemlji, sadje in zelenjava, pridelana glede na letni čas itd.), od načinov, na katere je bilo blago izdelano, ter od dodatnih stroškov (povezanih z oddaljenostjo od glavnih distribucijskih in/ali logističnih centrov), ki jih mora plačati proizvajalec_ka za zagotovitev kakovosti proizvodnje. Samo z informiranjem in večjo ozaveščenostjo potrošnikov bodo ti lahko postali promotorji_ke spoštljivih in trajnostnih odločitev. Prav tako se bodo majhne agropastirske skupnosti le z medsebojnim povezovanjem in skupnim upravljanjem dobrin in virov lahko odzivale na sodobne izzive in dokazale, da so lahko konkurenčne in inovativne.

65

Radharani Pernarčič (Slovenija)

Odperti prostori

V registru Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP) je bilo 2023 vpisanih 213 planin oz. 7.660 ha kmetijskih zemljišč, v letu 2015 pa 218 (7.400 ha). V letu 2012 je bilo registriranih 200 planinskih pašnikov, v skupni površini 7.625,53 ha (od tega 6.265,76 ha v območju Natura 2000). Število planin se nenehno spreminja glede na zakonodajo, ekonomske in demografske razmere, stalež živali upada zaradi urejenih pašnikov v dolini. Pri branju statističnih podatkov moramo upoštevati tudi, da se planine v registre vpisujejo predvsem zaradi subvencij. Gotovo se Slovenija ne ponaša z odprtimi prostori, ampak prav nasprotno: z gozdom. V Evropi je 4. najbolj gozdnata država.

Teroirji

Kože, volna in meso od govedi, ovc ter koz so glavni vir številnih izdelkov. Eden glavnih produktov teh živali so brez dvoma alpskimi siri, katerih proizvodnja je na stičišču med gospodarstvom, podobo ozemlja in dediščino ter katerih okusi se razlikujejo glede na ozemlja (teroirje) in s čim se hranijo krave, ovce in koze molznice.

Preoblikovanje

Med slovenskimi alpskimi siri so ZOP pridobili Mohant, Tolminc in Bovški sir. Za to morajo vsi postopki pri-/predelave potekati na geografskem območju, od koder izhajajo tudi surovine. Pridobljen znak kakovosti je dodana vrednost, ki viša ceno. Tako spodbujanje lokalnega gospodarstva je dvorezen meč, saj za manj premožen sloj domačega prebivalstva lokalni izdelki postanejo nedosegljiv luksuz. Tudi preoblikovanje volne v nit je bilo nekoč žensko opravilo, ki se je že precej izgubilo. Na to vplivata tudi industrilizacija in vpetost na globalne trge (cenejši, umetni, masovno proizvedeni materiali). Posledica so tudi novi tržni izdelki, ki pa niti ne vključujejo preoblikovanja (npr. volna za visoke grede).

Tako se preoblikuje sama tradicija: nekdanja živa dejavnost skupnosti za skupnost danes obstaja kvečjemu kot elitno-butična dejavnost vztrajnih posameznikov za premožnejše posameznike: tradicija kot marketinška retorika, ki netradicionalno trži znamke, kulinarične posebnosti itd. Alp-sko gospodarstvo s tem nudi tudi dobro osnovo za opazovanje širših družbeno-kulturnih tokov.

Standardizacija

Standardizacija sirarskih proizvodov naj bi zagotovila enoten okus in podobo proizvodov za tržišče, a je za proizvajalce lahko zagotavljanje standardov in označbe porekla (pre)obsežen finančni in časovni vložek. V bohinjskih planinah danes tisti, ki se ukvarjajo s sirarstvom, iz tržnih razlogov pripravljajo manjše hlebe poltrdega sira, kislo mleko in maslo, ker jih je lažje neposredno tržiti v planini, Mohant pa le jeseni. Ne le siri, vsa hrana bo v prihodnosti vse bolj podvržena hitri tržni logiki, pa tudi dezinformacijam (npr. prehranske ali farmacevtske industrije).

Guillaume Lebaudy

Etnolog in doktor znanosti s področja socialne antropologije, rojen leta 1965 v Rouen. Avtor številnih publikacij o pastirski kulturi in transhumantnem pašništvu v francoskih Alpah. Pri založbi Cardère, specializirani za izdajanje strokovne literature s področja pašnega gospodarstva, je urednik zbirke Hors les drailles in znanstveni svetovalec pri reviji L'Alpe. Njegove raziskave se osredotočajo zlasti na preučevanje gibanj in selitev pastirskih skupnosti, odnosa med ljudmi in živalmi ter ohranjanja kulturne dediščine planinskega gospodarstva.

Werner Bätzing

Geograf in raziskovalec Alp, rojen leta 1949 v Kassel. Predaval in raziskoval je na različnih univerzah, med drugim v Bern, Erlangnu - Nürnbergu in Gradcu. Pri svojem raziskovalnem delu se osredotoča na družbene, gospodarske in okoljske spremembe, s katerimi se sooča alpski prostor. V monografiji Alpe: zgodovina in prihodnost evropske kulturne pokrajine je opravil celovito analizo alpskega prostora in tako pomembno zaznamoval razumevanje te edinstvene regije. Bätzing se tudi politično zavzema za ohranitev alpske kulturne pokrajine in nasprotuje množičnemu turizmu.

Laura Fossati

Antropologinja, rojena leta 1988 v Cuneo, raziskovalno pozornost namenja preučevanju področju kulturne dediščine, živinoreje in migracij. Opravljalna je terenske raziskave v okviru projekta TraMed, ki se je pod vodstvom Micheleja Norija osredotočil na tujo delovno silo v kmetijskem sektorju v nekaterih evropskih državah. Poleg opravljanja raziskav je v letih 2014-2021 delovala v kmetijski zadrugi v ligurskem zaledju, ukvarjala pa se je tudi s socialnimi in pedagoškimi dejavnostmi v kmetijstvu. Od leta 2021 je svetovalka za načrtovanje evropskih projektov in regionalni razvoj.

Radharani Pernarčič

Antropologinja in predavateljica na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, rojena leta 1979 v Ptuj. Leta 2010 je uspešno zagovarjala svojo doktorsko disertacijo, v katerem se je osredotočila na družbeno-ekonomske in kulturne vidike planinskega gospodarstva v Julijskih Alpah. Radharani Pernarčič je avtorica več publikacij o temah, kot so vloga planinskega gospodarstva v regionalni identiteti in izzivi podnebnih sprememb. Od leta 2015 vodi različne raziskovalne projekte na področju spodbujanja in ohranjanja planinskega gospodarstva.

A
Arhaična arhitektura, str. 40
Alpsko specifičen model
kmetijstva, str. 11

B
Biti ali postati, str. 30
Biti pastir_ica, str. 27
Bivanje, str. 39
Bližina, str. 39, 42

D
Današnje razmere, str. 17
Današnji položaj, str. 29
Dediščina, str. 15, 18
Dolgoletne izkušnje, str. 34

E
Eko-usposabljanje, str. 34, 37

F
Finančna podpora EU za
kmetijstvo, str. 22

G
Grožnje, str. 18

I
Inovacije, str. 65
Izkustveno znanje vs. visoko-
tehnološko znanje, str. 34

K
Kompleksnost, str. 46
Količine in kakovost, str. 64
Konflikti, str. 45, 49

M
Menjava generacij in migra-
cije, str. 23

N
Najpomemnejša dejavnost, str. 16
Naravnoprostorske razmere,
str. 10
Nasprotovanje, str. 45
Ne prekomerna ne premajhna
raba, str. 16
Nevidna tehnologija, str. 33, 36
Nomadska paša, str. 59
Novi izzivi, str. 22, 25
Novi razvojni trendi, str. 52

O
Oblikovanje, str. 51, 54
Obseg in pomen, str. 11
Odprti prostori, str. 63, 66
Ohranjanje, str. 53
Opora, str. 39, 43

P
Pašništvo, str. 21
Pastir_ica in planšar_ica, str. 28
Pastirska umetnost, str. 33
Pastrirski zakon, str. 21, 24
Planina kot kulturna
pokrajina, str. 22
Planina kot pravni pojem,
str. 22
Planinska paša, str. 15
Planinske stavbe, str. 40
Planinske stavbe in turizem,
str. 41
Planinsko gospodarstvo - več kot
gospodarski sistem, str. 11

Planšarstvo, str. 9
Podnebne spremembe, str. 15, 19
Podoba, str. 36
Pojem, str. 58
Ponovno odkrivanje, str. 27
Posredovanje izkustvenega
znanja, str. 35
Povpraševanje, str. 64
Pozicioniranje, str. 47
Prakse, str. 15, 19
Pravna orodja, str. 21
Preoblikovanje, str. 63, 66
Prilagodljivost, str. 9, 17
Prisotnost, str. 41
Proces modernizacije, str. 52
Proizvodnja, str. 63
Prostočasne dejavnosti, str. 46

R
Raznolikost pasem rejnih
živali, str. 52
Rustikalnost, str. 51, 54

S
Simbioza, str. 53
Sir, str. 64
Sobivanje, str. 45
Sobivanje je izvedljivo,
str. 46
Souporaba, str. 45, 48
Spremembe, str. 12, 27, 31
Standardi, str. 40
Standardizacija, str. 64, 67
Stereotipi, str. 29
Storitve, str. 9, 13
Strast, str. 35

T
Tehnično dejanje, str. 57, 60
Teroirji, str. 63, 66
Tradicionalna definicija,
str. 58
Tragičnost opuščanja planin,
str. 17
Transhumanca, str. 57
Trava, str. 9, 13
Turizem, str. 46

U
Udomačitev, str. 51
Ukrepi, str. 16
Upravljanje, str. 39

V
Varuhi, str. 27
V konfliktu z varstvom
okolja, str. 47
Vedeti, kako se premikati,
str. 57, 60
Volk, str. 48

Z
Zaščiteni kmetijski pridelki
in živila, ki jih proizva-
jajo na planinah, str. 65
Žensko in moško delo, str. 28
Zgraditi »mi«, str. 33, 36
Zimsko gostovanje, str. 57
Znanje, str. 33

Slovenska literatura

DOPPS: www.ptice.si/naravovarstvo-in-raziskave/iba-slovenia/obmocja-v-sloveniji/karavanke/

Divjak Radivojević, Lea (2016): Prostorska organizacija planšarskih naselij (magistrsko delo). Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.

Drozg, Vladimir (1995): Morfologija vaških naselij v Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za geografijo.

Društvo rejcev ovc jezersko-solčavske pasme: www.ovce.si/drustvo/

Gorišek, Žiga (2012): Turizem in planine: Vpliv turizma pri ohranjanju pašništva na primeru planine Mangart in Kuhinja (seminarska naloga). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, EiKA.

Gozd in gozdarstvo: www.gozd-les.com/slovenski-gozdovi/statistika-gozdov/povrsina-gozdov

Habinc, Mateja (2013): Tradicionalnost prireditve Kravji bal, Vasovanje in Kmečka ohcet v Bohinju s perspektive njihovih organizatorjev. *Traditiones*, 42(2): 85-104.

Jerina, Klemen, Krofel, Miha, Jančar, Tomaž (2014): Pregled učinkov odstrela volkov v Sloveniji in presoja skladnosti odstrela z določili habitatne direktive. *Varstvo narave*, 7: 51-71.

Jović, Dušan (2016): Paša in planšarstvo na bohinjskih planinah - pogled v prihodnost (diplomsko delo). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko.

Kajzelj, Miha (2011): Arhitektura gorskih pastirjev-od nekdanj in za vedno. *Planinski vestnik*, 5: 4-8.

Križnar, Naško (2006): Sprememba kulturnih sistemov in preživetje njihovih vrednot. *Razprave in raziskave*, 12: 19-23

Kos, Suzana: Kadar politika pograbi volka, se resne težave zdijo manjše

Delo, 24.8.2019. Dostopno na: www.delo.si/mnenja/komentarji/kadar-politika-pograbi-volka-se-resne-tezave-zdiyo-manjse/

Ledinek Lozej, Špela, Roškar, Saša (2018): Planine v julijskih alпах pred sodobnimi izzivi: primera planin pod Montažem in V Bohinju. V: AA.VV (ur): *Etnologija i selo 21. stoljeća: 14.slovensko-hrvaške etnološke vzporednice*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 189-209.

Ledinek Lozej, Špela (2013): Paša in predelava mleka v planinah Triglavskega narodnega parka: kulturna dediščina in aktualna vprašanja. *Traditiones*, 42(2): 49-68.

Ledinek Lozej, Špela (2012): Planšarstvo: predstavitev primera paše in redelave Mleka v visokogorski bohinjski lanini krstenica. V: Porenta, Tita, Tercej Oto-repec, Mojca (ur). *Strokovni posvet Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska*. Slovensko etnološko društvo,

Ljubljana, 109-112. [Elektronski vir].

LIFE WolfAlps EU: www.lifewolfalps.eu/sl/volk-v-alpah/volk-v-sloveniji/

Ložar, Rajko. Planšarstvo in pastirstvo. V: Ložar, R. (ur.), Breznik, A., Grafenauer, I., Kotnik, F., Marolt, F., Orel, B., Vilfan, S. (1944): *Narodopisje Slovencev I.* del. Ljubljana: Narodna tiskarna, 155-179.

Melik, Anton (1956): Izvenalpske planine na Slovenskem. *Geografski zbornik*, 4: 275-307.

Melik, Anton (1950): Planine v Julijskih Alpah. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Miklavčič, Lara. Zaradi vse več pokolov v skrbih tudi ljudje: 'S čim naj se branim?' 24ur, 25.9.2023, Dostopno na: www.24ur.com/novice/slovenija/zaradi-vse-vec-pokolov-skrb-tudi-zaljudi-s-cim-naj-se-branim.html

Monbiot, George (2013): Naprej k naravi. V iskanju očaranosti na mejah ponovne naturalizacije. Ljubljana: Krtina.

Naynar, Maria, Pernarčič, Radharani: Neuradni pogovor z Mario Naynar (poklicno avstrijsko pastirko). V okviru delavnice Strengthening Pastoralist Networks in the Alps Internationale Alpenschutzkommission CIPRA International, 22.4.2023, Schaan, Liechtenstein.

Paladin, Jasna: Pašniki pripravljeni na živino. Gorenjski glas, 1.7.2017. Dostopno na: www.gorenjski-glas.si/article/20170601/C/170609999/1002/May

Polenec, Gašper: Volk napadel 150 metrov od šole, domačini vedno bolj prestrašeni. 24ur, 4.10.2023. Dostopno na: www.24ur.com/novice/svet/volk-napadel-150-metrov-od-sole-domacini-vedno-bolj-prestraseni.html

Prijatelj Videmšek, Maja: Evropska ljudska stranka kmete snubi z odstrelom volkov. Delo, 11.10.2023. Dostopno na: www.delo.si/novice/okolje/evropska-ljudska-stranka-kmete-snubi-z-odstrelom-volkov/

Prijatelj Videmšek, Maja: Policija preiskuje nezakoniti odstrel dveh volkov. Delo, 7.4.2023. Dostopno na: www.delo.si/novice/okolje/policija-preiskuje-nezakoniti-odstrel-dveh-volkov/

Register kmetijskih gospodarstev Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in

prehrano (MKGP). Pridobljeno 4.2.2024.

Republika Slovenija Gov.si: www.gov.si teme/agrarne-in-pasne-skupnosti/

Rogelja Caf, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (2021): Hodim, pišem, raziskujem refleksija hoje in pisanja v etnološkem in antropološkem raziskovanju. Etnolog, 31: 73-74.

Skočir, Melita (2011): Turizem kot dejavnik ohranjanja planinskega pašništva v Zgornjem Posočju (diplomsko delo). Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper.

Slameršek, Andreja (2012): Pašni red kot bodoče orodje za trajnostno upravljanje planinskih pašnikov v območjih natura 2000. Varstvo narave, 26: 63-78.

Spiller Muys, Fran. Uvod. V: Spiller Muys, F. (ur), Sustič, J., Presel, I., Pevec, J (1926): Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1-25.

Stružnik, Stanka (2021): Planinsko pašništvo. Geografija v šoli, 29 (2): 33-41.

Tavnikar, Tanja, dr.(ur) (2023): Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva, gozdarstva in ribištva 2022. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije. Pdf

Trnovec, Barbara: Brez ljubezni do živali in planine tega ne moreš početi. Dnevnik, 26. april 2008. Dostopno na: www.dnevnik.si/315513.

Zajec, Diana: Včasih je lahko kriva tudi koza, ovca ali krava, ne le klopi. Delo, 25.3.2016. Dostopno na: <https://old.delo.si/prosticcas/zdravje/vcasih-je-lahko-kriva-tudi-koza-ovca-ali-krava-ne-le-klopi.html>

Zavod za varstvo narave: <https://zrsvn-varstvonarave.si/>

ZPASS: <https://agrarne.si/>

Novak, Vilko. Živinoreja. V: Blaznik, P. (ur.), Grafenauer, B., Vilfan, S., Zwitter, F. (1970): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: SAZU, 343-394.

Novak, Anka (1969): O zgodovini planšarstva na Gorenjskem. Planinski vestnik, 69(9): 414-418.

Novak, Anka (1976): Planšarsko stavbarstvo v Bohinju. Snovanje, 2: 26-30.

Nemška literatura

Bätzing, Werner (2021): Alm- und Alpwirtschaft im Alpenraum. Eine interdisziplinäre und internationale Bibliographie. Hrsg.: Marktgemeinde Bad Hindelang. Context Verlag, Augsburg/Nürnberg, S.348.

Boesch, Hans (1951): Nomadismus, Transhumanz und Alpwirtschaft. In: Die Alpen – Zeitschrift des Schweizer Alpen-Club/SAC 27, S.202-207.

76

Cevc, Tone (1994): Bohinj und seine Almen – Begegnung mit der Almwirtschaft und Almkultur in Slowenien. Didakta-Verlag, Radovljica, S.152.

Eibl, Jutta/Kremer, Daniela (2009): Almwirtschaft im Alpenraum. Glossar Deutsch, Französisch, Italienisch, Institut für Translationswissenschaft der Universität Innsbruck. Innsbruck, S.138.

Frödin, John (1940-41): Zentraleuropas Alpwirtschaft. Aschehoug & Co., Oslo, 2 Bände, S. 411 und 579.

Gambicorti, Mauro (2017): Über Gletscher und Grenzen. Die jahrtausendealte Tradition der Transhumanz in den Alpen. Edition Raetia, Chur, 256 Seiten.

Glatz, Susanne u. a. (2005): Almen erleben. Wert und Vielfalt der österreichischen Almkultur. K-Verlag, Klagenfurt, S.160.

Grass, Nikolaus (1948): Beiträge zur Rechtsgeschichte der Alpwirtschaft, vornehmlich nach Tiroler Quellen dargestellt. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck, S.285.

Hösli, Giorgio / Schuler, Kaspar / Biennerth, Martin u. a. (Hrsg.) (1998): Neues Handbuch Alp, Handfestes für Alpleute, Erstaunliches für Zaungäste; Octopus Verlag, Chur, 3. Aktualisierte Auflage, Zalpverlag, Mollis 2012; 528 Seiten.

Lauber, Stefan/Seidl, Irmi u. a. (Hrsg.) (2013): Zukunft der Schweizer Alpwirtschaft. Fakten, Analysen und Denkanstösse aus dem Forschungsprogramm AlpFUTUR. WSL, Birmensdorf, S.200

Pro Specie Rara: Landwirtschaftliche Genressourcen der Alpen. Übersicht, Initiativen und Handlungsbedarf, Stiftung Bristol, Buchhandlung Flück-Wirth, Teufen 1995, 544 S. (Aktualisierung: Verlag Haupt, Bern 2003, 178 S.).

Ringler, Alfred (2009): Almen und Alpen. Höhenkulturlandschaft der Alpen. Ökologie, Nutzung, Perspektiven. Verein zum Schutz der Bergwelt, München, S.132 + CH-ROM mit S. 1.448.

Ringler, Alfred (2010): Alm- und Alpwirtschaft in Bayern. Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, München, S.114.

Tasser, Erich/Aigner, Susanne/Egger, Gregory/Tappeiner, Ulrike (2013): Alm-/Alpattlas – atlante delle malghe. Hrsg.: Arge Alp. Tappeiner Verlag, Lana, S.185.

Weiss, Richard (1992): Das Alpwesen Graubündens. Wirtschaft, Sachkultur, Recht, Älplerschaft und Älplerleben. Eugen Rentsch-Verlag, Zürich 1941, 385 S., Nachdruck: Octopus-Verlag, Chur, 430 S.

Francoska literatura

Arbos, Philippe (1922) : La vie pastorale dans les Alpes françaises. Étude de géographie humaine. A. Colin, Paris, 718 S.

Aubert, Claude (2023) : Qui veut la peau des vaches ?, Terre vivante, Mens.

Bachelart, Dominique (2002) : Berger transhumant en formation : pour une tradition d'avenir, L'Harmattan, Paris.

Blanc, Jean (1999) : L'herbe et le berger, l'Alpe, dans : Gens de l'Alpe, n°1, p.12-15.

Bobbé S. (1999), Entre domestique et sauvage: le cas du chien errant. Une liminalité bien dérangeante, in «Ruralia», 05/1999.

Bonet, Richard et Della Vedova, Muriel et Quiblier, Michèle (coord.) (2006) : Diagnostic pastoral en alpages, CERPAM – Parc national des Ecrins.

77

Brisebarre, Anne-Marie et Lebaudy, Guillaume (2017) : Causses et Cévennes : le pastoralisme dans la gueule du loup, dans : Révue Sésame, numéro de Juillet.

Champagne P. (2002) : L'Héritage refusé. La crise de la reproduction de la paysannerie française (1950-2000), Le Seuil, Paris.

Charbonnier, Quentin (2012) : 1972 La loi pastorale française, Cardère Éditeur, Avignon.

Dalla Bernardina, Sergio (2003) : Mauvais indigènes et touristes éclairés. Sur la propriété morale de la nature dans les Alpes, dans : Révue de Géographie alpine, n°91, p. 9-25.

Davoine, Jean-Marie et al. (2014) : Domestiquer autrement, Cardère Éditeur, Avignon.

Debarbieux, Bernard u. a. (1999) : Transhumances, dans : Révue l'Alpe n°3, Éditions Glénat, Grenoble.

Despret, Vinciane et Meuret, Michel (2016) : Composer avec les moutons, Cardère Éditeur, Avignon.

Dobremez, Laurent u. a. (2016) : Enquête pastorale 2012-2014. IRSTEA, Grenoble, 85 S.

Dodier, Hermann (coord.) et al. (2023) : La Pastothèque, dans : Montagne, Tome 1, Cardère Éditeur, Avignon.

Fossati, Laura (2014) : Lorenzo Bernardi (1863-1946), ou l'itinéraire d'un migrant piémontais au Mexique, in «Toute la Vallée», n.62, avril 2014.

Fossati, Laura : De l'émigration à l'immigration. Savoir-faire berger en Valle Stura di Demonte, in Lebaudy G., Msika B., Caraguel B. (a cura di), «L'alpage au pluriel, Cardère éditeur», Avignon, 2015, pp. 161-168.

L'ALPE (2001) : L'or des alpages. Fromages et fromagers, n°11, Glénat, Boulogne-Billancourt.

L'ALPE (2012) : Au bon lait des alpages, n°56, Glénat, Boulogne-Billancourt.

Landais, Etienne et Deffontaines, Jean-Pierre (2020) : André Leroy, berger d'alpage, Cardère Éditeur, Avignon.

Lebaudy, Guillaume (2010), **Une draille pour vivre**: pastoralisme, patrimoine intégré et développement durable en Méditerranée, « Options méditerranéennes », n.93, pp. 49-58

Lebaudy, Guillaume (2016) : Les métamorphoses du bon berger, Cardère Éditeur, Avignon.

Meuret, Michel (2010) : Un savoir-faire de bergers, Educagri-Quae éditions, Montpellier.

Niez, Thierry et Blanchin, Jean-Yves (2002) : Cabanes pastorales d'alpage dans les Alpes du sud, CERPAM.

Ravis-Giordani, Georges (2001) : Bergers corses, Albiana PRNC Éditeurs.

Rigaux, Pierre (2016) : Le pastoralisme est-il bon pour la montagne ? dans : Blog Défi écologique.

Scoones, Ian (2023) : Elevage, climat et politique des ressources : une introduction, Transnational Institute, Amsterdam.

Vincent, Marc (2016) : Les alpages à l'épreuve des loups, Editions Quae, Versailles Cedex.

Vincent, Marc et Dupré, Lucie (2011) : De cabanons en cabanes, Techniques et culture, n°56, p. 114-131.

www.alpages-sentinelles.fr

Italijanska literatura

Aime M./ Allovio S./ Viazzo P. P. (2001): Sapersi muovere: i pastori transumanti di Roaschia, Meltemi, Roma

Dei F. (2002): Antropologia critica e politiche del patrimonio, «AM. Antropologia Museale», 1, 2

Fossati L.: La fiction del patrimonio. Dai pastres piemontesi ai pastori rumeni, in «Zapruder. Rivista di storia della conflittualità sociale», n. 40, 2016, pp. 24-41.

Fossati L./Nori M.: Pastori in movimento, in «Dislivelli», n. 64, febbraio 2016, pp. 19-23.

Fossati L./Nori M.: Pastori in movimento. L'evoluzione di una pratica fra cambio generazionale e manodopera straniera, in Membretti A., Kofler I., Viazzo P. P. (a cura di) «Per scelta o per forza. L'immigrazione straniera nelle Alpi e negli Appennini», Aracne Editrice, Roma, 2017, pp. 149-159.

Fossati L./Nori M.: Un patrimonio di cultura e tradizione: senza migranti pastori i nostri pascoli sarebbero scomparsi, in «Origami», La Stampa, 14-20 settembre 2017.

Genovese D./Battaglini L. (2021): «La percezione conflittuale del paesaggio nella pratica del pascolo va-

gante in Piemonte: un giuoco di ruolo come strumento di analisi», in AA.VV. Oltre la convenzione: pensare, studiare, costruire il paesaggio vent'anni dopo, Soc. di Studi geografici.

Goddy, J. (1997): L'ambivalenza della rappresentazione. Cultura, ideologia, religione, Feltrinelli editore, Milano.

Kezich, G./ Viazzo, P.P. (2004): Il destino delle malghe. Trasformazioni nello spazio alpino e scenari futuribili in un sistema di consuetudini d'alpeggio. Museo degli Usi e Costumi della Gente Trentina, San Michele all'Adige, 262 S.

Pro Specie Rara (1995): Risorse genetiche agricole delle Alpi. Sommario, iniziative e necessità di agire, Fondazione Bristol, Buchhandlung Flück-Wirth, Teufen, 544 S. (Aktualisierung: Verlag Haupt, Bern 2003, 178 S.).

Revelli N. (1977): Il mondo dei vinti, Einaudi, Torino.

Salsa A. (2007): Il tramonto delle identità tradizionali, Priuli e Verlucca, Scarmagno (To).

Verona M. (2006): Dove vai pastore?, Priuli e Verlucca, Scarmagno (To).

Verona M. (2022): L'ora del pastore, Araba Fenice, Cuneo.

Viazzo P.P. (2001): Comunità alpine. Ambiente, popolazione, struttura sociale nelle Alpi dal XVI secolo ad oggi, San Michele all'Adige, Museo degli Usi e Costumi della Gente Trentina / Roma, Carocci. [1ª trad. it. 1990: Bologna, Società editrice il Mulino. Ed. orig. 1989: Upland communities. Environment, population and social structure in the Alps since the sixteenth century, Cambridge, Cambridge University Press].

Angleška literatura

Haller, Tobias u.a. (Hrsg.) (2021): Balancing the Commons in Switzerland. Institutional Transformations and Sustainable Innovations. Routledge, Abingdon, 322 S.

Pašništvo v Alpah je bistvenega pomena za ohranjanje edinstvene kulturne krajine in biotske raznovrstnosti. Vrnitev volkov je le eden od številnih izzivov za pastirje: ukrepi za zaščito črede, spodbujanje biotske raznovrstnosti in izobraževalno delo za preprečevanje konfliktov z drugimi uporabniki alpskega prostora. Za obvladovanje teh izzivov je potreben prenos znanja med pastirji iz različnih alpskih držav. Publikacija, ki je izšla v štirih alpskih jezikih: nemščini, francoščini, italijanščini in slovenščini, naj bi bila podlaga za to, saj povzema pomembne izraze v zvezi s pastirstvom z vidika različnih jezikovnih regij in alpskih držav.